

Археолошки локалитет на Косанчићевом венцу бр. 12—16 у Београду

Неки резултати сондирања ГОРДАНА ЦВЕТКОВИЋ-ТОМАШЕВИЋ

У пределу некадашње вароши Београда, од Калемегдана до Трга Републике и од Саве до Дунава, простире се богато археолошко налазиште. Оно чува, у неколико слојева, остатке насеља што су се на овом месту у прошлости смењивала: римског Сингидунума, средњовековног, турског и потоњег Београда, а испод римског можда и остатке старијих, преисторијских насеља. Знамо да је римски град био највишег могућег ранга — да је био колонија — али су и средњовековна, турска и потоња варош биле значајне. Налазиште, међутим, није довољно истражено, археолошки споменици још увек леже дубоко под земљом, изложени свакодневном уништавању под ударом савремене изградње.

На Косанчићевом венцу бр. 12 била је Народна библиотека изгорела априла 1941, а у броју 14 и 16 две друге зграде, стамбене. Године 1976, пошто смо ископали остатке библиотеке, начинили смо и две мање археолошке, сонде, а 1978, осам већих сонди.¹ Овде ће бити реч само о неким резултатима археолошких сондирања.

¹ Ове радове водили су заводи за заштиту споменика културе, Републички и Градски, и то од стране Републичког, археолози др Гордана Томашевић,

писац овог рада, и Милорад Миљковић, а од стране Градског завода археолог Зоран Симић. Године 1976, радила је и екипа у саставу: Љиљана Чарнојевић и Младен Цуњак, дипломирани археолози, Александар Манић, Јасна Папреница, Михајло Милинковић, Весна Богдановић и Љубица Драшковић, студенти археологије, а Марко Брачић и Светлана Максимовић, студенти архитектуре. Извештај о ископавању библиотеке, уз пројект конзервације и презентовања њених остатака, као и извештај о резултатима археолошких сондирања, пројект археолошких истраживања и идејни пројект презентовања свих споменичких ансамбла овог локалитета — меморијалног, за изгорелу библиотеку, на површини, а археолошких под земљом

— поднет је децембра исте, 1976. године Републичком секретаријату за културу, а затим 1977, 1978. и 1979. године узастопце подношен је Републичкој заједници културе и СИЗ културе града Београда

— последње, 1979. године, био је допуњен и резултатима нових сондирања, оних из 1978. У скраћеном облику, овај материјал је штампан у Билтену Завода за заштиту споменика културе града Београда („Косанчићев венац", Београд, децембар 1979. године, стр. 45—51: др Гордана Томашевић, *Ископавање остатака Народне библиотеке изгореле 1941. године. Конзервација и презентовање ископаних остатака* (предлог); стр. 37—44: иста, *Археолошка сондирања на локалитету Косанчићев венац 12—16". Истраживачки и конзерваторски пројект*). Саопштење о неким резултатима археолошких сондирања поднела сам на годишњем састанку археолога у Новом Пазару, децембра 1978. године.

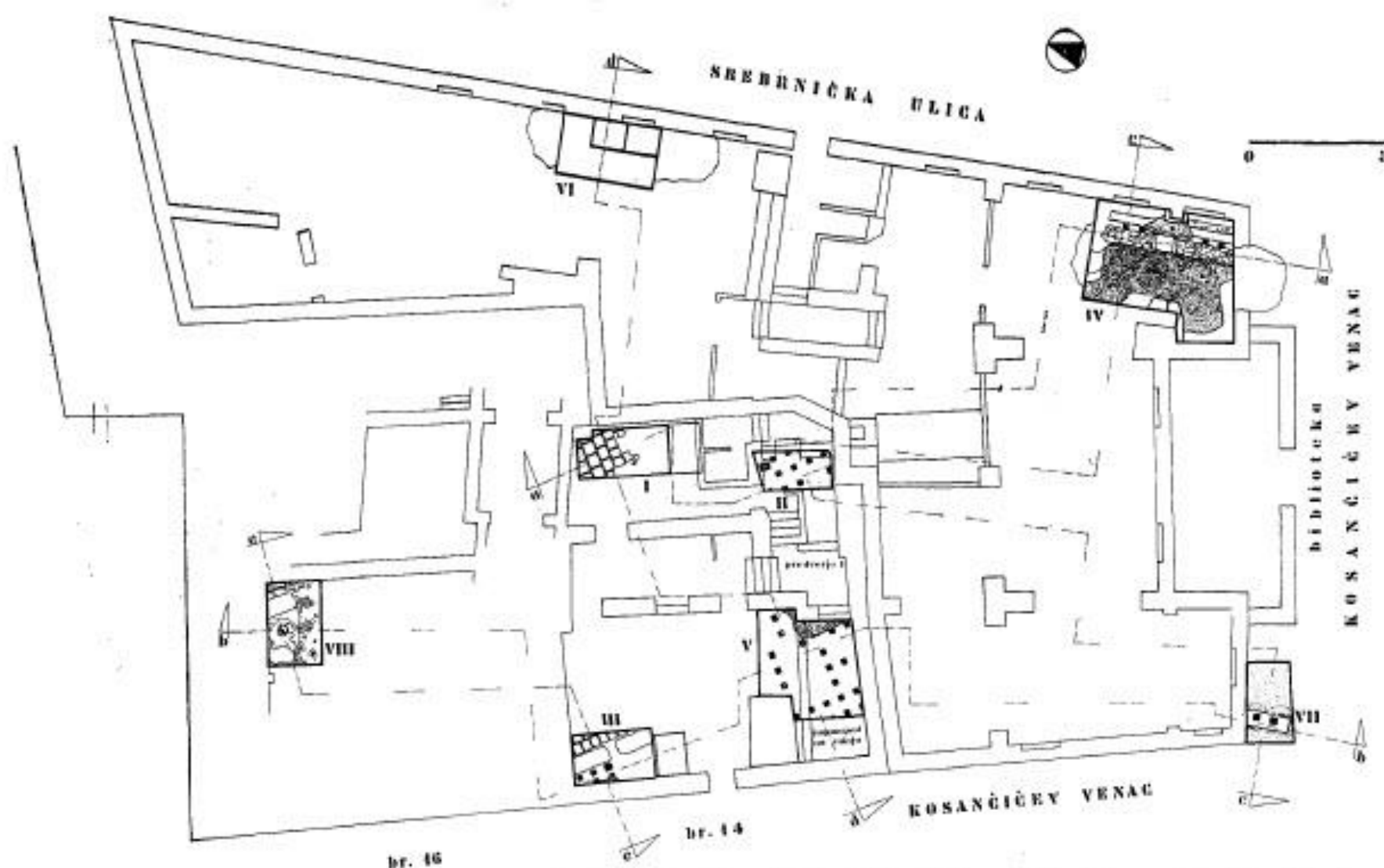
Археолошко сондирање

Од ових осам сонди, једна је у згради бр. 16, четири су у згради бр. 14, две у згради библиотеке и једна на тротоару уз фасаду библиотеке (сл. 1). Сондама је испитано 70 од укупно 1.000 квадратних метара овог локалитета или 7%.² Сонде су дубоке 4,5 до 5,5 m (сл. 2 а—е), ако рачунамо од нивоа рушевина заосталих из прошлог рата — кота 102,60 m. Од стварног нивоа, нивоа данашњих дворишта, подова и улица — дубина је око два метра мања.³

У шест од ових осам сонди дошли смо до подова римских грађевина, у једној, слој лепа млађе, можда словенске куће, зауставио је копање знатно изнад нивоа римских подова у најближим сондама, а само у једној сонди није било грађевинских остатака.

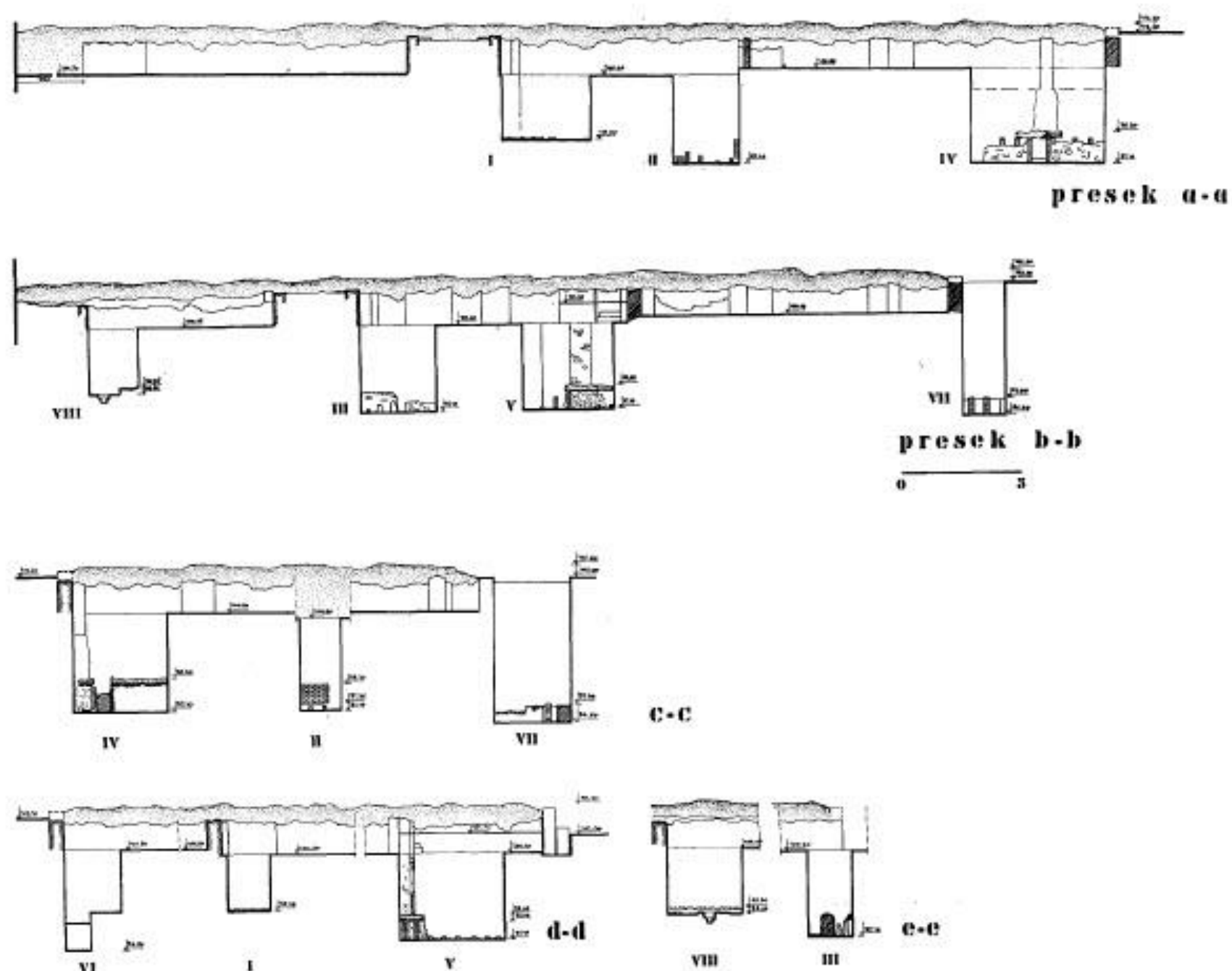
² Археолошке сонде из 1976. износиле су 4 m² у свом доњем римском слоју, а оне из 1978. године 16 пута више — 66 m². Прве су изведене добровољним радом чланова екипе по завршеном ископавању библиотеке. На сонде из 1978, утрошили смо 170.000 дин, од тога 100.000 су средства вишегодишњег научног пројекта Републичког завода намењена истраживању античких мозаика, а 70.000 дин су удружена средства оба завода намењена одвозу шута од рушења у прошлом рату, и то је 40.000 дин. доделио Градски, а 30.000 Републички завод.

³ Дубине смо одмеравали од апсолутне коте, коте надморске висине, коју смо преузели са ситуационог плана Градског завода, где је означавала тачку на тротоару, иако је код археолошких ископавања важна релативна стратиграфија, за шта је довољно одмеравати од било које фиксне тачке.

Сл. 1. Локалитет на Косанчићевом венцу бр. 12—16 у Београду, ситуација (цртежи Г. Томашевић / М. Брачић)

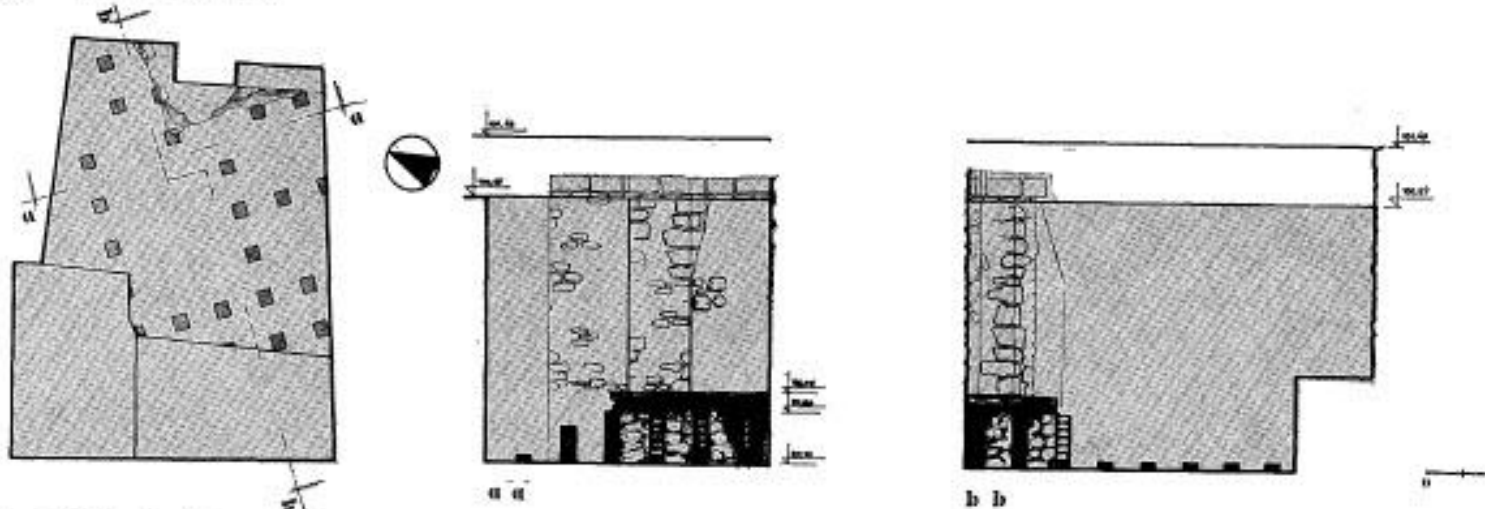
Fig. 1. Localité à Kosančićev Venac Nr. 12—16, à Belgrade, situation (dessins de G. Tomašević / M. Bračić).

Сл. 2. а. Пресеци

Fig. 2. a. Coupes

СОНДА V (сл. 3)
(у загради бр. 14)

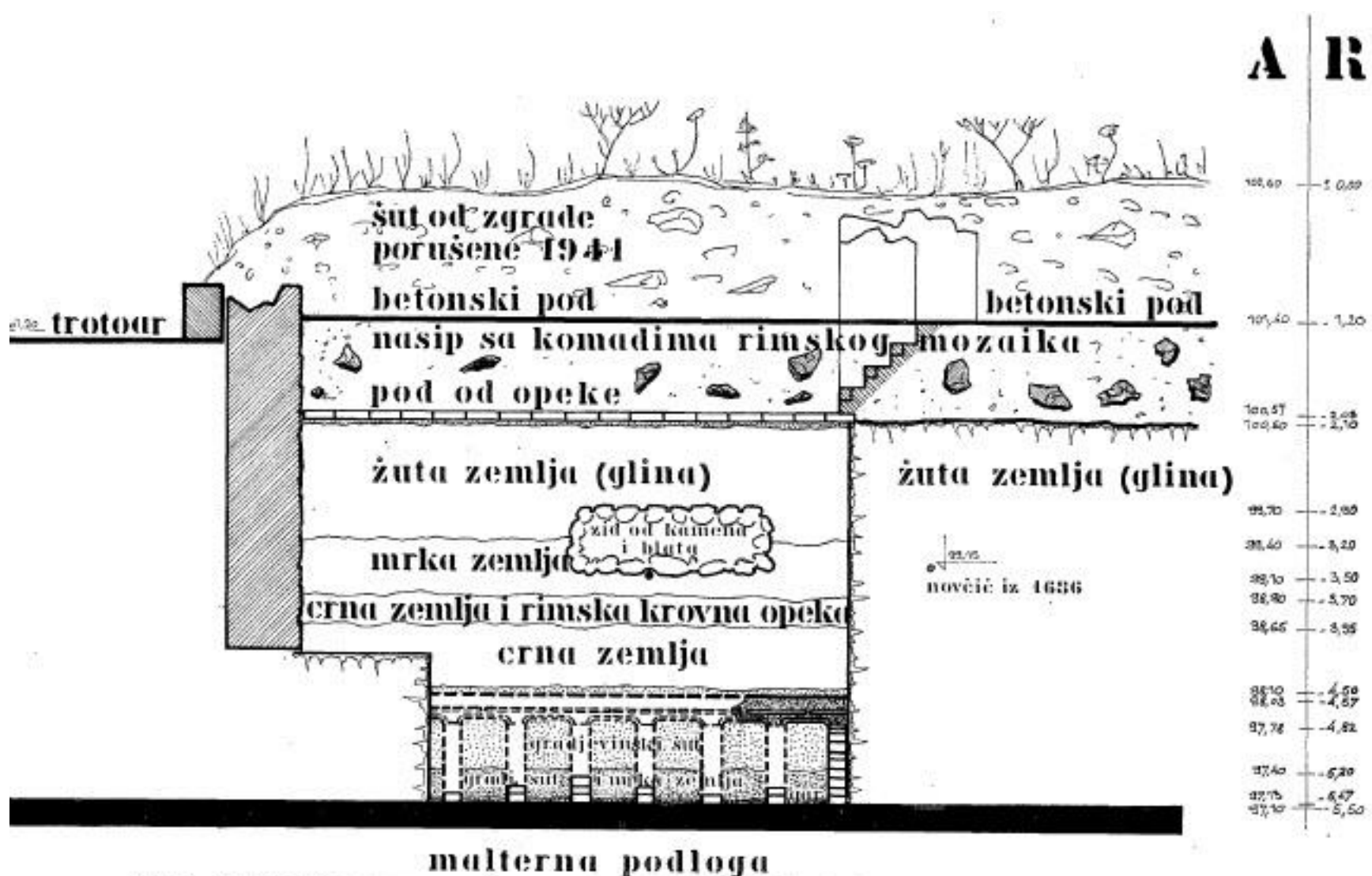
Сл. 3. Сонда V, основа и пресеци

Fig. 3. Sonde V, plan et coupes

Ова сонда површине 4 X 3,5 m, дубока је 5,5 m од нивоа рушевина, а 3,5 m од подова зграде бр. 14, сем у њене две одаје, где су подови насути 80 cm и одозго постављени нови. У ова 3,5 m, колико има између доњих подова зграде бр. 14 и римских подова, шест је слојева: жута глинаста земља у слоју дебљине око 1,20 m, мрка земља у слоју дебљине око 0,50 m, црна земља у слоју дебљине око 0,80 m, од тога, горњих 10 cm чине фрагменти римске кровне опеке, затим шут у слоју дебљине 0,70 m, па

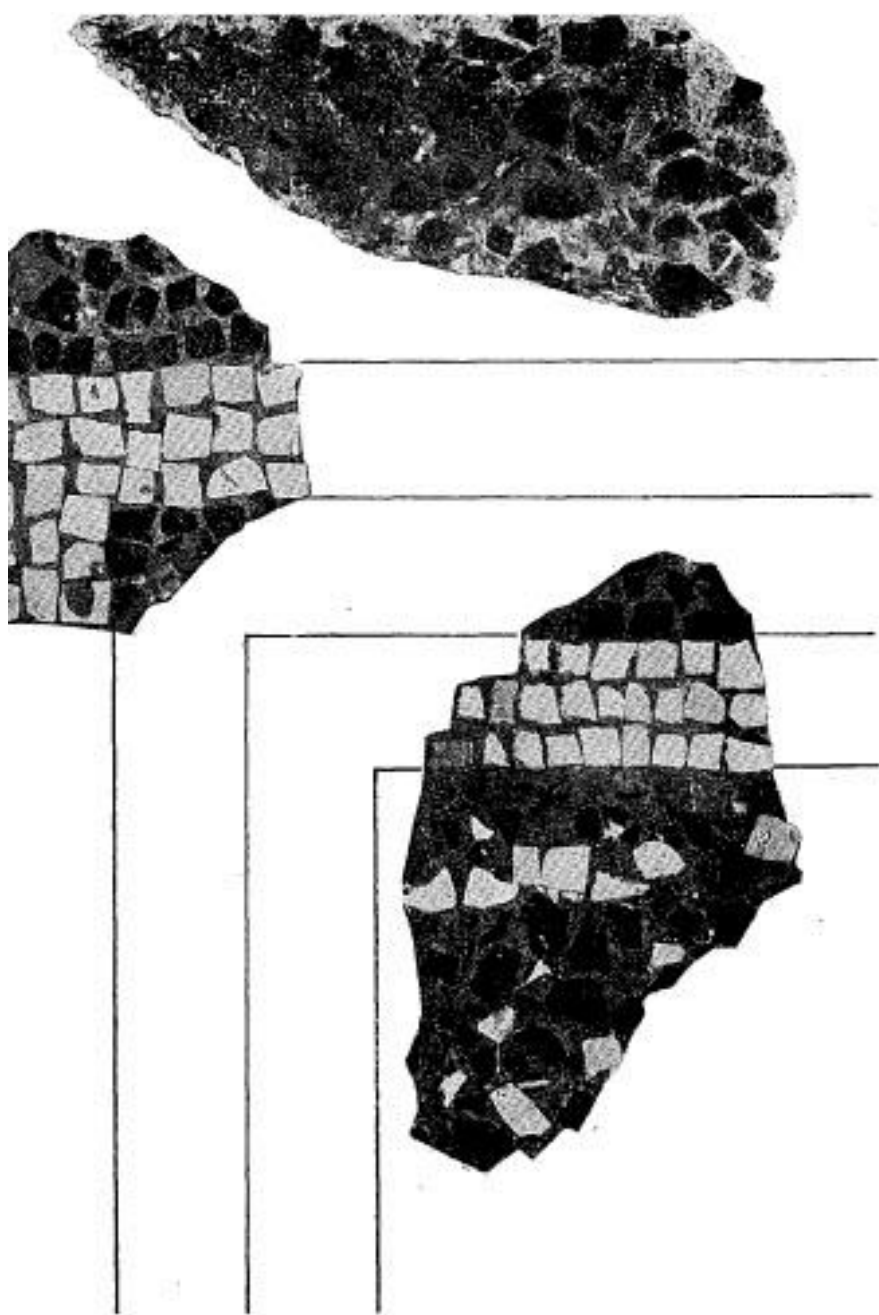
шут помешан са мрком земљом у слоју дебљине око 0,27 m, и на крају, 3 cm танак слој гара, без налаза, до коте 97,10 m на којој је римски под, односно малтерна подлога за ступчиће хипокауста. Зид од камена и блата је делом у слоју жуте, делом у слоју мрке земље, од коте 99,70 до коте 99,10 m (сл. 4).

Мада римског материјала има и у горњим слојевима, а турског и аустријског у доњим — што је знак да је ту много и не тако давно преко-

Сл. 4. Сонда V, северни профил

Fig. 4. Sonde V, profil nord

Сл. 5. Фрагмент са равном ивицом
Fig. 5. Fragment avec une côté plate

Сл. 6. Фрагмент оквира и траке сустицања
Fig. 6. Fragment du cadre et de la bande de raccord

Сл. 7. Фрагмент оквира и поља
Fig. 7. Fragment du cadre et du champ

павано — рекло би се ипак да доња четири слоја (од слоја црне земље почев) припадају римском насељу, да горњи слој, кога чини жута земља припада турском и аустријском, а слој мрке земље између њих, можда средњовековном насељу.

Мозаик

Рашчишћавајући рушевине зграде бр. 14, нашли смо 122 фрагмента римског подног мозаика у насипу испод два бетонска пода начињена вероватно почетком овог века (сл. 4). Две мозаичке технике примењене су на свим фрагментима: »terrazzo« на њих 87 (неправилни одломци мермера и камена улагани без реда у малтер), а »opus tessellatum« на осталих 35 (слагане коцкице мермера и камена), од којих 12 на истом комаду са терацом. Површина најмањег фрагмента износи око 20, а највећег око 300 квадратних сантиметара.

Једна четвртина ових фрагмената начињена је само од црних одломака, док су сви остали,

било да су од одломака или tessella, у три боје — црној, белој и црвеној. Равна ивица уочена на неколико фрагмената од црних одломака (сл. 5) показује да су они били до зида, што значи да сви фрагменти од црних одломака припадају спољној бордури, званој трака сустицања (band de raccord).⁴ Дакле, само је трака сустицања црна, док је сав остали мозаик у три боје.

Од фрагмената у opus tessellatum, 14 припадају оквиру поља, а 21 украсу. На неколико фрагмената, оквир се додирује са терацом од црних одломака (сл. 6), на неколико других фрагмената, оквир се додирује са терацом од тробојних одломака (сл. 7). С обзиром да фрагменти од црних одломака припадају траци сустицања, а ова се налази до зида, фрагменти од тробојних одломака могу припадати само пољу. Оквир у opus tessellatum налази се тако између траке сустицања од црних одломака и поља од тробојних одломака. Чине га четири траке најмање — три шире: бела, црна, бела, свака од по три реда коцкица, и једна ужа трака, само од једног реда коцкица, и то црвених, она одваја оквир од поља. Пошто је оквир праволинијски, поље у њему мора бити или правоугаоно или квадратно.

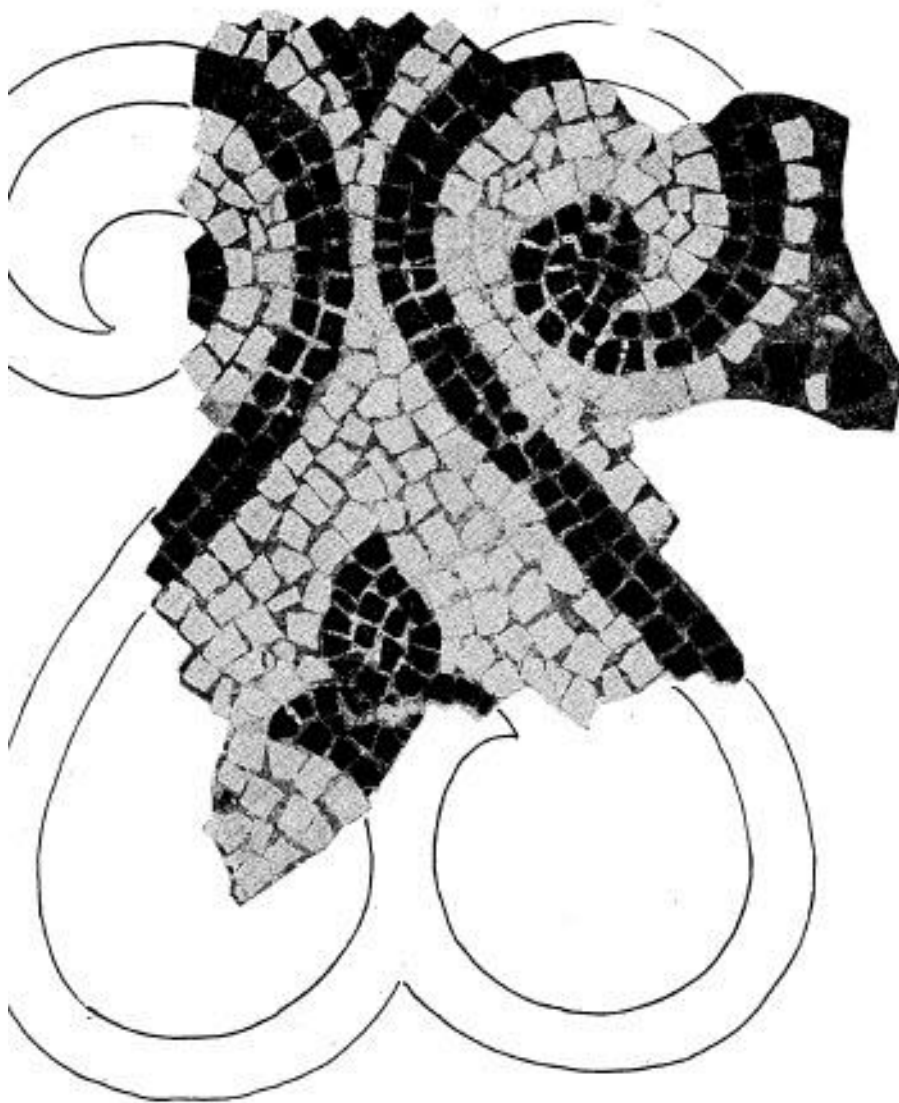
Утврдили смо, дакле, да је поље начињено од мермерних и камених одломака у три боје. Зато је таквих фрагмената и највише — 58 их је — и зато на неким од њих ови одломци окружују украс изведен слаганим коцкицама

— уствари, украс од коцкица је инкрустиран у поље од одломака.

Од фрагмената украса, 15 потичу од геометријског, три од биљног и два од фигуралног украса. Само један фрагмент није идентификован.

Пошто смо спојили пет фрагмената геометријског украса, могли смо да реконструишемо срцолики украс са волутама (сл. 8) — мање је вероватно да је то био пар наспрамних S. На своје две стране, овај мотив се додирује са терацом од тробојних одломака. Да ли су ови одломци били само на две стране срцоликог украса или свуд унаоколо, нисмо могли да утврдимо. Има још неколико фрагмента срцоликог украса, што значи да се он понавља. Ако се понавља као елемент низа, остаје слободан правац само на две стране где нема тераца — а то је изнад и испод украса — тако да може да се ређа један на други. Ако га је, међутим, терацо окружавао са свих страна, онда се срцолики украс са волутама, као самосталан, могао понављати само у одређеним размацима.

⁴ Répertoire graphique du décor géométrique dans la mosaïque antique (Bulletin de l'Association internationale pour l'étude de la mosaïque antique), 4e Fasc, Paris 1973, 13, fig. 1, A.

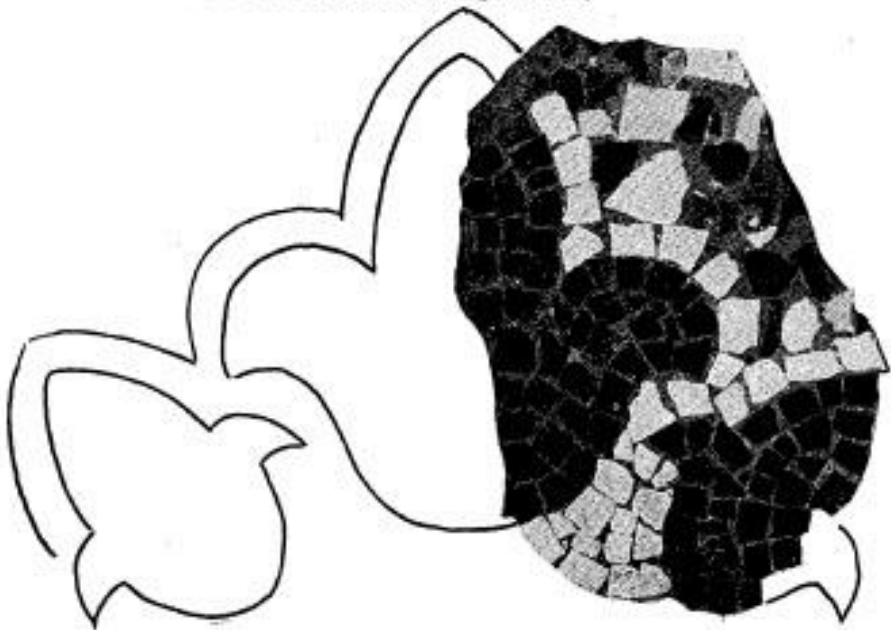

Сл. 8. Подни мозаик, срцолики украс са волутама (делимична реконструкција)
Fig. 8. Mosaïque de pavement, motif cordiforme aux volutes (reconstitution partielle)

Три фрагмента потичу од стилизоване представе лотосовог цвета и пупољка окружене са свих страна терацом од тробојних одломака. Ако је лотосов цвет био између два пупољка (сл. 9), онда је овај украс могао бити у углу поља, а ако су се цвет и пупољак наизменично понављали, образовали су четвороугао, који је стајао самосталио, али не знамо на ком месту.

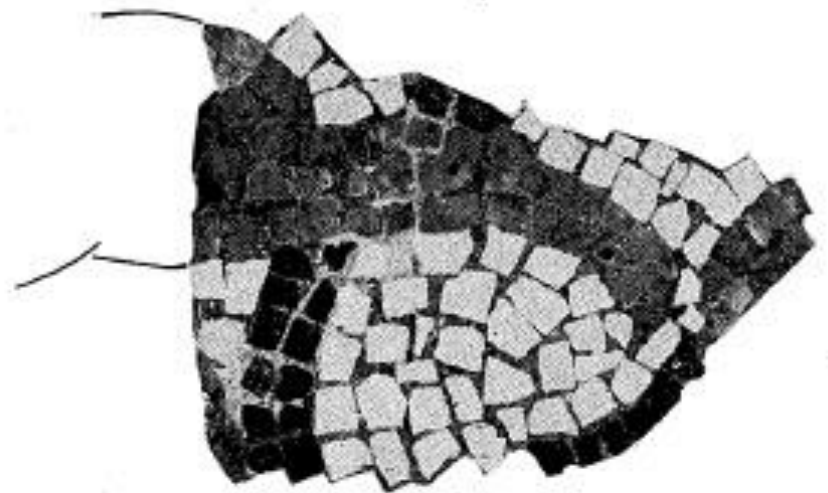
И геометријски и биљни украс изведени су црним на основи од белих коцкица, један ред белих окружује украс и одваја га од тераца изведеног тробојним одломцима који чини основу поља.

Сл. 9. Подни мозаик, лотосов цвет и пупољак (делимична реконструкција)
Fig. 9. Mosaïque de pavement, fleur du lotus et son bouton (reconstitution partielle)

И, на крају, спојивши два фрагмента (сл. 10) добили смо, рекло би се део неке животиње у трку — део сапи и испружену задњу ногу на којој као да је означен зглавак. Ако је заиста представа животиње, онда је веома стилизована и упрошћена, површински приказана, као сенка, црвеним коцкицама на белој основи. Можда припада сцени лова. У другом плану, са два реда црних коцкица као да се оцртава стабљика неке биљке.

Укратко основу пода чини терацо од одломака мермера и камена, и то од црних одломака у траци сустицања уза зид, а од тробојних у пољу. Између траке сустицања и поља уложен је оквир, а у само поље геометријски, биљни и фигурални украс, и оквир и украс у opus tessellatum од тробојних коцкица.

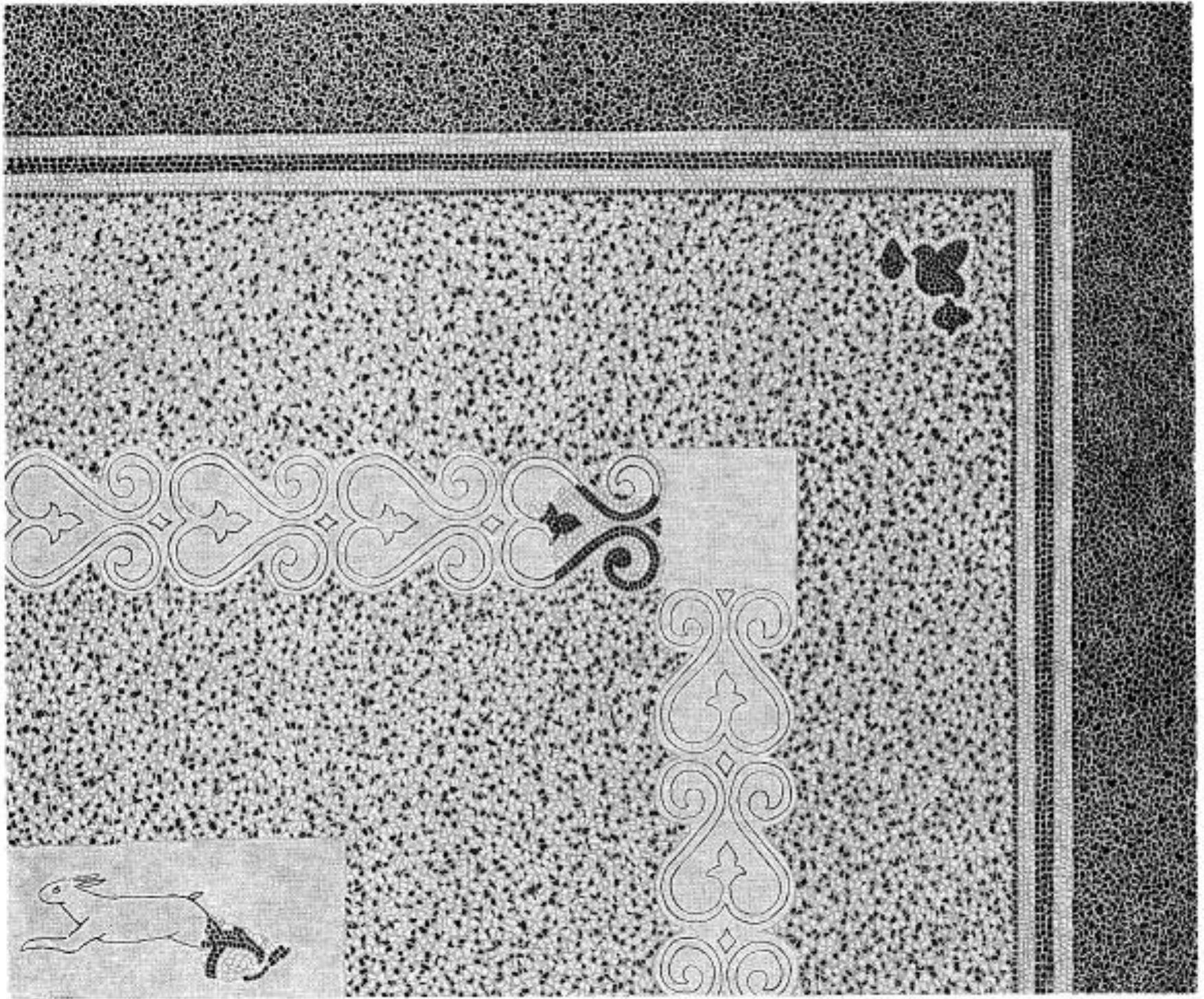
Сл. 10. Подни мозаик, део животиње у трку (?)
Fig. 10. Mosaïque de pavement, partie d'animal en cours (?)

Распоред украса на пољу није познат. Реконструкција коју дајемо на сл. 11, једна је од могућих: фигурална представа (сцена лова?) у средишту поља, низ срцоликих украса са волутама по средини осталог дела поља, тако да га полови, а лотосов цвет између два пупољка у углу поља.

Овакви мотиви не налазе се у наведеном Репертоару геометријског украса (нап. 4). Од сличних, најближи срцоликом украсу са волутама јесте бр. 229 (низ парова наспрамних S) и бр. 290 (низ надређених парова S), док је лотосовом пупољку најближи бр. 102, лотосовом цвету бр. 104.

Део мозаика који нам је сачуван овим фрагментима, иако не пружа украс у целини, открива основну уметничку замисао која је овим мозаиком била остварена, а која је необична и ретка међу истодобним мозаицима — да се „острвца“ украса од коцкица инкрустирају у поље од одломака.

Мозаик је изврстан и уметнички и извођачки. Изузетно је чврст, коцкице не опадају, малтер се не круни, само му је површина излизана и углачана од дуге употребе.

Сл. 11. Подни мозаик, једна од могућих реконструкција композиције

Fig. 11. Mosaïque du pavement, une des reconstitution possibles de la composition

Исти материјал је употребљен и за коцкице и за одломке — то је црни и црвени мермер и бели кречњак. Дебљина мозаика је око 4 cm, од тога на слој коцкица или одломака у глатком бледо ружичастом малтеру отпада 1 cm, а на слој грубљег, црвенкастог малтера испод њега отпада 3 cm. Ситнијим коцкицама је изведен украс, него позадина: 100 их је према 60 на квадратни десиметар.

Укупна површина ових фрагмената не прелази два квадратна метра, док је цео мозаик морао износити десет до двадесет пута толико. Нешто од мозаика морало је остати *in situ*, на самом поду, а тај под би опет морао бити ту негде, у непосредној близини одаја насутих његовим комађем — можда баш испод дворишта зграде бр. 14, јер није вероватно да се ишло далеко да копа за тај насип. У сондама које су му најближе — бр. II, III и V, — откривени су подови на хипокаусту, чији горњи слој није сачуван. Није ли баш ту био мозаик, чије смо комаде нашли у насипу зграде с краја прошлог века.

То што је мозаик изврсне израде, што представља необичан спој двеју техника — *opus tessellatum* од слаганих коцкица и тераца од разбацаних одломака, као старије мозаичке технике — што је при том сведен на само три боје, све то упућује на најраније могуће време: израде овог мозаика.

Војни логор римског Сингидунума основан је као најраније крајем I века, у доба флавијеваца — од самог почетка запоседа га легија IV Флавија.⁵ Цивилно насеље поред логора настаје по свој прилици у исто време, добија муниципално право под Трајаном или Хадријаном, а век касније постаје и колонија. Према томе, *terminus post quem* и за зграду откривену нашим сондама и за њен мозаик био би крај I или почетак II века. Зграда је зидана опекама које носе жиг LEG(IA) III F(LAVIA) F(ELIX) (уп. сл. 12). То је једна од најстаријих формула за жигове ове легије, датују је на крај I века.⁶ Зграда која је начињена од ових опека мора и сама бити из тог доба — дакле, са краја I века — а такође и мозаик на њеном поду.

У Италији и на Делосу, откривен је велики број подова од мозаика датованих на крај II или почетак I века пре наше ере, неки од њих изведени само терацом, други у техници *terrazzo-signinum*, трећи на којима *terrazzo* уоквирује

⁵ Мирослава Мирковић, *Inscriptions de la Mésie supérieure, Singidunum et le Nordouest de la province*, Vol. I, Beograd 1976, 28, 29.

⁶ Вид. напомену 20.

поље у *opus tessellatum*.⁷ Ништа од тога, међутим, није случај на мозаику из Сингидунума. Украс изведен слаганим (коцкицама, па инкрустиран у поље изведено одломцима набацаним без реда, као у Сингидунуму, среће се, међутим, на низу подова из Галије, већином датованих на крај I или на почетак II века: да наведемо мозаик из Ремса,⁸ који је најближи овом из Сингидунума: и на њему, оквир у *opus tessellatum* убачен је између траке сустицања и поља, оба од одломака, а украс у *opus tessellatum*

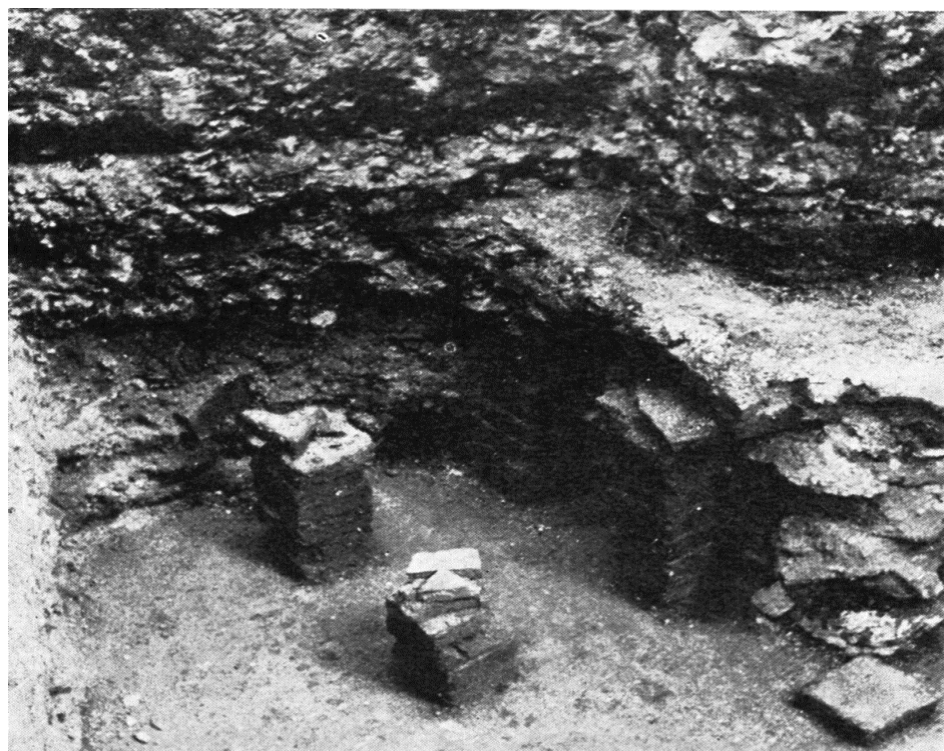
— два делфина и барока птица — инкрустиран је у само поље. И датовање се слаже са датовањем до кога смо дошли за мозаик из Сингидунума.

Грађевина

Овом сондом је ископан део пода римске грађевине, али ниједан зид — очигледно, упали смо негде на средину просторије. Под је на хипокаусту, ступчићиносачи пода распоређени су у правилним размацима од по 40 cm на подлози од хидрауличног малтера. Откривено је шест редова, већина са по шест или седам ступчића, који су начињени од квадратних опека формата 19 X 19 X 7 cm. Велики број ових опека носи жиг Легије IV Флавије Феликс — LEG(IV) III F(LAVIA) F(ELIX) (сл. 12).⁹ Уз источну границу сонде, изнад ступчића сачуван је и под (сл. 13). Састојао се од пет слојева, сачувана су четири — размак између ступчића премештавају опеке, чија су два супротна руба повијена, опеке покрива слој малтера, у који је уложен опет слој опека, али су ове мање и равне, а њих покрива дебели слој хидрауличног малтера на коме је тек био под у правом смислу речи

— од плоча, мозаика или нечег другог — али није сачуван на делу откривеном у овој сонди. Није искључено ни да је ту био мозаик, чије смо комаде описали.

Римска грађевина одступа од оријентације зграде бр. 14 за око 25°. Уствари, римска грађевина

Сл. 13. Сонда V, под на хипокаусту

Fig. 13. Sonde V, sol sur l'hypocauste

је окренута странама света, а зграда бр. 14 од њих одступа.

Фреске

У шуту два најнижа слоја нађено је много фрагмената фресака палих са зидова, вероватно са сокла и доњих орнаменталних зона. Већина фрагмената је црване боје, нешто је зелених, окер и мрких, на једном је очуван остатак цртежа четком, црвеног на белом, а на једном део три (концентрична круга — црвеног, зеленог и црног — на белој позадини

⁷ Maria Luisa Morricone Matini, Roma: Reg. X, Palatium (Mosaici antichi in Italia) Roma 1967, 112, 113, br. 1—5, 22; E. Pernice, Die hellenistische Kunst in Pompei VI, Pavimente und figurlichen Mosaiken, Berlin 1938; Philippe Bruneau, Les mosaïques de Délos, fasc. XXIX, Exploration archéologique, Ecole française d'Athènes, Paris 1972, 19—22, 36, br. 30, 31, 86, 238, 253 i d.

⁸ Henri Stern, Recueil général des mosaïques de la Gaule I — GauleBelgique — 1. Partie Ouest (Paris 1975) 25, 6p. 8, pl. V, a b, као и бр. 16, 23, 69.

⁹ Ritterling, Legio, RE XII, 1924, col. 1540 и д.

Сл. 14. Валентинијан, мала бронза

Fig. 14. Valentinien, petit bronze

Сл. 15. Констанције II, мала бронза

Fig. 15. Constance II, petit bronze

Сл. 16. Валенс, мала бронза

Fig. 16. Valens, petit bronze

Сл. 17. Турски новчић

Fig. 17. Petite pièce de monnaie turque

Н о в а ц¹⁰

Од римског новца, у овој сонди су нађене три мале бронзе, посребрене, а од осталих, један аустријски сребрњак и турска мала бронза.

Валентинијан (сл. 14),¹¹ ковница Сисција, посрабрена бронза, пречник 1,8 cm, дебљина 1,5 mm, инв. бр. 218, кота 98,95 m.

Аверс: DN (VALENTINI)ANVS PF (AVG), попрсје с десна, у палаудаментуму, овенчан.

Реверс: SECVRITAS REIPVBLICAE, крилата Викторија са палмом и венцем, лево звездица и А, испод црте D D SIS.

Између 364. и 367. године.

Констанције II (сл. 15),¹² ковница Тесалоника, посребрена бронза, пречник 2,0 cm, дебљина 1,5 mm, инв. бр. 231, кота 98,10 m.

Аверс: DN CONSTANTIVS PF AVG, попрсје с десна, у палудаментуму, овенчан.

Реверс: FEL TEMP REPARATIO, цар убија палог коњаника, слово В лево, испод црте SMTH (Sacra Moneta Thessalonica).

Између 351. и 354. године.

Валенс (сл. 16), окрњен је, те део са ознаком ковнице недостаје, посребрена бронза, пречник 1,9 cm, дебљина 1,0 mm, инв. бр. 281, кота 99,30 m.

Аверс: DN VALENS PF AVG, попрсје с десна, у палудаментуму, овенчан.

Реверс: SECVRITAS REIPVBLICAE, Викторија са палмом и венцем.

Између 364. и 367. године.

Леополд I аустријски, сребро, пречник 1,5 cm, дебљина 0,5 mm, инв. бр. 214, кота 99,10 m.

Аверс: LEOPDC-R-I-S-A-G-H-B-K — —, аустријски грб, К лево, В десно.

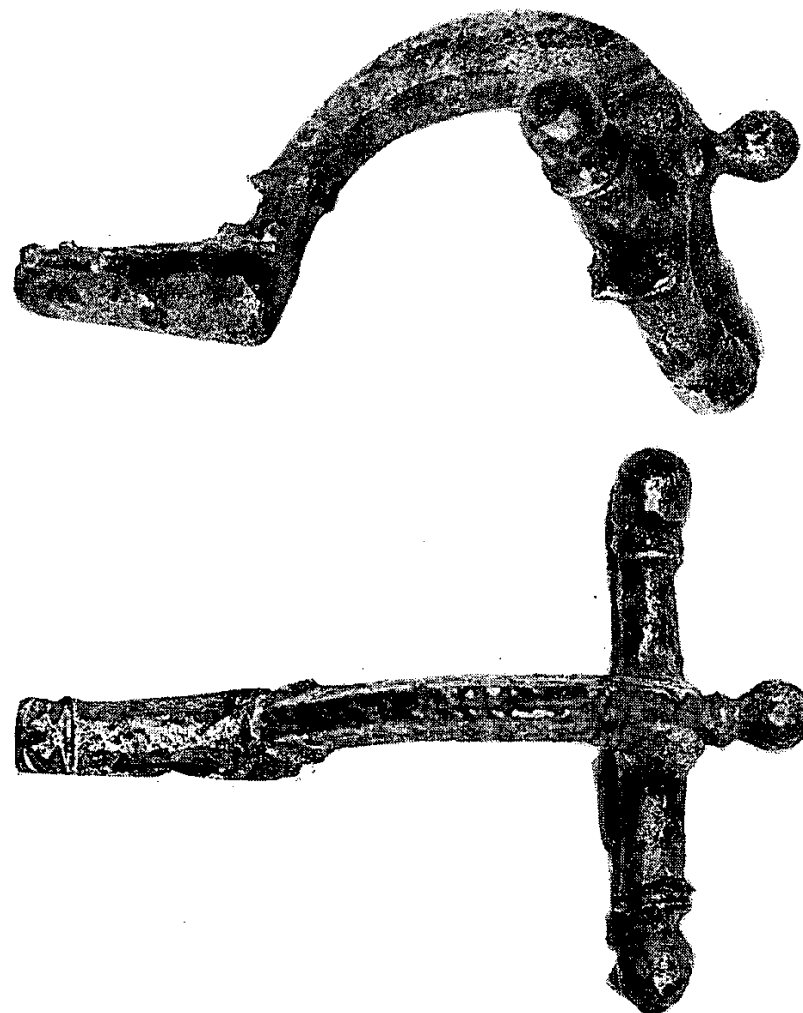
Реверс: (P)ATRONA HUNGA 1686, богородица са Христом и крстом.

Турски (сл. 17), ковница Константинополис, бронза, пречник 2,0 cm, дебљина 0,5 mm, инв. бр. 280, кота 99,37 m. *Аверс:* царака тугра (грб)

Реверс: исковано у Константинополису 1^о99 године (1099), по хиџри.

Метални предмети

Фибула (сл. 18 а, б), недостаје игла, бронза, величина 5,5 X 4 X 2,5 cm, инв. бр. 232, кота 98,10 m. Крстастог типа, кракови се завршавају лоптасто, сем најдужег, који се завршава равно.

Сл. 18. а, б. Фибула
Fig. 18. a, b. Fibule

На том крају са стране је жљеб за иглу, а горе неки украс — знак — пластично изведен, док је остали део овог крака лучан. Лук је усечен по својој горњој ивици и назубљен. Према аналогијама, ова фибула би била из IV века.¹³

¹⁰Новац и друге металне предмете, о којима је овде реч, конзервирала је Надежда Стојановић, физико хемичар виши конзерватор Републичког завода за заштиту споменика културе у Лабораторији за физичка и хемијска испитивања овога завода. Такође је извршила испитивање састава материјала и производа корозије на овим налазима применом метода квантитативне микрохемијске анализе.

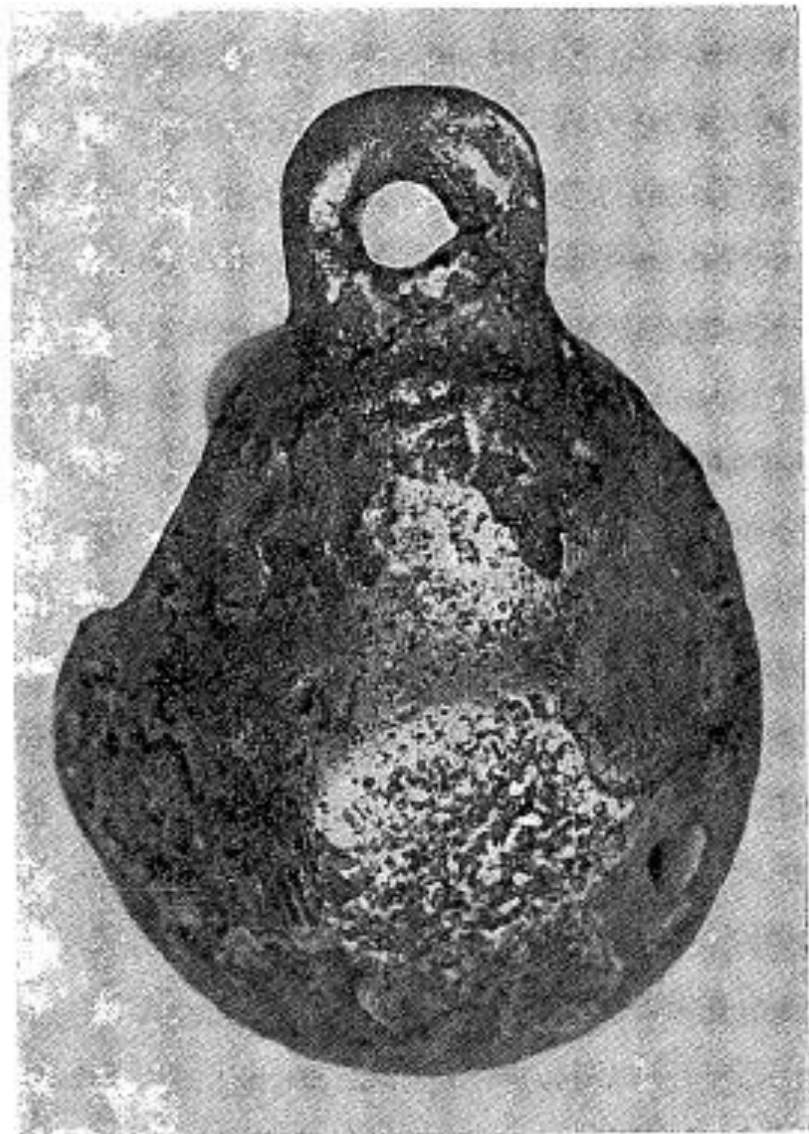
У читању и препознавању неких примерака овог новца помогао ми је др Милоје Р. Васић, сарадник Археолошког института и Рајко Сикимић, сликар саветник конзерватор Републичког завода. На томе им се најлепше захваљујем и овом приликом.

¹¹J. W. E. Pearce, *The Roman Imperial coinage (RIC)* IX, London 1968 (1933), 146, 6p. 7 a.

¹²R. A. G. Carson и J. P. C. Kent, *Late Roman Bronze Coinage (LRBC)* II 1681; M. R. Vasić, *Le trésor de Boljetin*, Sirmium VIII, кат. бр. 326—7.

¹³J. Kovrig, *Die Haupttypen der Kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien*, Budapest 1937, 129, taf. XXII 5—8, XL 2 и XXXV 2.

Слична крстаста фибула из гроба у Чалми датована је налазом новца из прве половине IV века (P. Milošević, *Fourth Century Tombs from Čalma near Sremska Mitrovica*, Sirmium III, Beograd 1973, 85—94, t. V, fig. 6). Налази сродних фибула у гробовима у Ражњу датовани су новцем Валенса и Валентијана у другу половину IV века — око 380. године (А. Јуришић, *Археолошки радови*, Саопштења I (Београд 1956) 133—136, сл. 15/8—9).

Сл. 19. Прапорац
Fig. 19. Grelot

Прапорац (сл. 19), недостаје клатно, позлаћено сребро, пречник 3 см, висина 4,5 см, инв. бр. 285, кота 99,20 — 98,90 m. Јајастог је облика, са петљом на шиљатијој страни. Вероватно црквени реквизит.

Пређица за кајш (сл. 20), бронзани лим, дебљине 1,0 mm, површине 6x6 cm, инв. бр. 196 г, кота 100,25 — 99,50 m. На једној половини, правоугаоној, начињен је правоугаони отвор за кајш, велики 4,2 X 2,2 cm, тако да је са три стране остала узана оквирна трака — на дужу је намакнут трн, две краће украшене су увојцима вреже. Друга правоугаона половина, седласто извијене дуже ивице, украшена је розетом између два акантусова листа. Техника: искуцавање, урезивање и убоди. Према мишље-

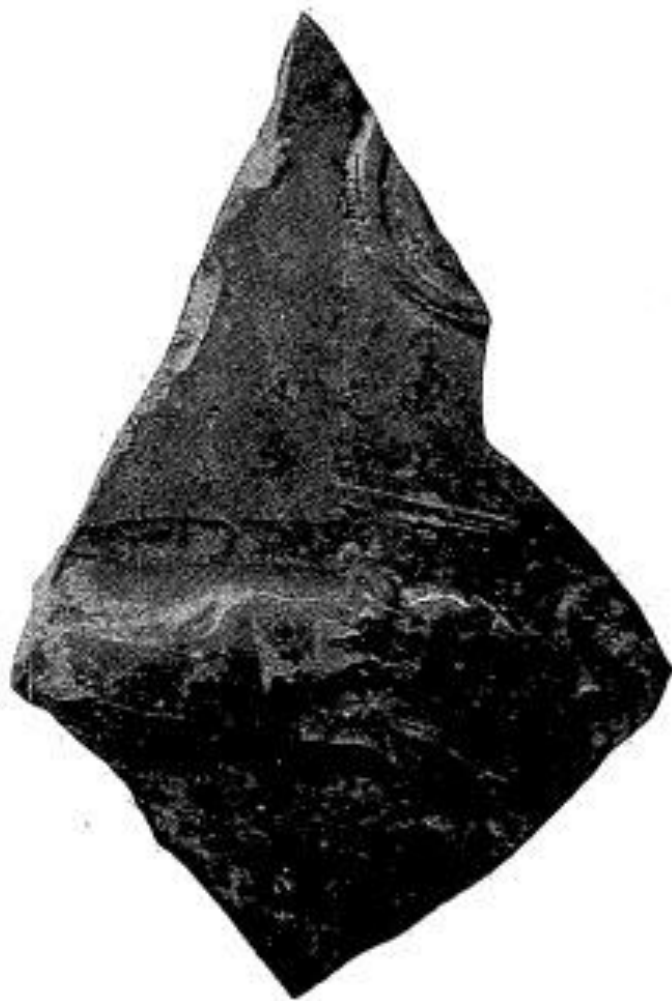
њу др Бојане Радојковић, директора Музеја примењених уметности, ова пређица би била средњеевропски производ из XVII века.

К е р а м и к а

Ископано је доста римске кровне, зидне и подне опеке, као и оне од ступчића хипокауста, многе са жигом легије IV Флавије Феликс, затим неколико калемастих цеви, можда пећњака, у сваком случају припадају уређају за грејање хипокаустом. Ископано је и много фрагмената римске керамике, обичне и тера сигилате, неки од њих и са пластичним украсом, као и познијег керамичког материјала, од кога смо издвојили два фрагмента.

Фрагмент тера сигилате (сл. 21), црвенкасте боје, величине 7 X 4,5 cm, дебљине 7 mm, инв. бр. 222, кота 98,90 — 98,75 m. Сачуван је део представе лова — лав у трку — и оквирни део кружног медаљона. То би био источно галски производ из друге половине II или са почетка III века.¹⁴

Калемаста цев (пећњак?) (сл. 22), дужине 12,7, пречника 5,5 до 8,7 cm, пречник отвора 2 и 2,5 cm, инв. бр. 324, кота 97,30 m.

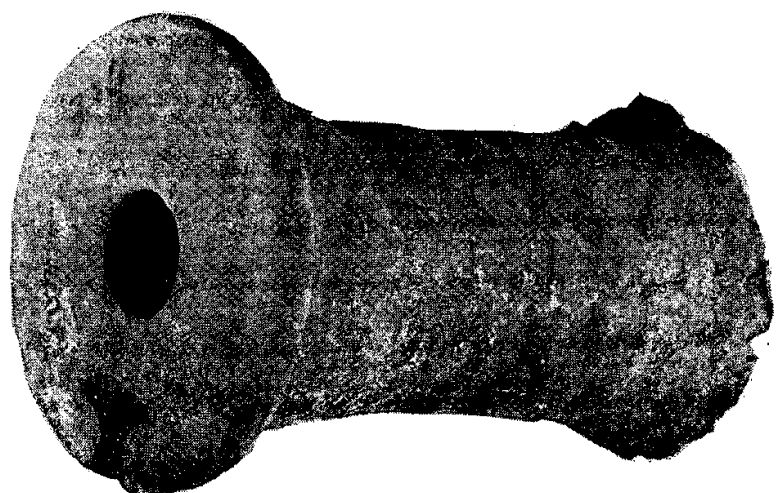

Сл. 21. Фрагмент тера сигилате
Fig. 21. Fragment de terra sigillata

¹⁴ I. Mikl—Curk, *Terra sigillata in sodobne vrste keramike iz Poetovija*, Dissertationes IX, Beograd 1969, 17—32, tab. VIII—IX. Аналогни фрагменти из Сингидунума с почетка II века: Д. Бојовић, *Римска керамика Сингидунума*, Каталог VIII Музеја града Београда, Београд 1977, бр. 18, 30, 34 и 44.

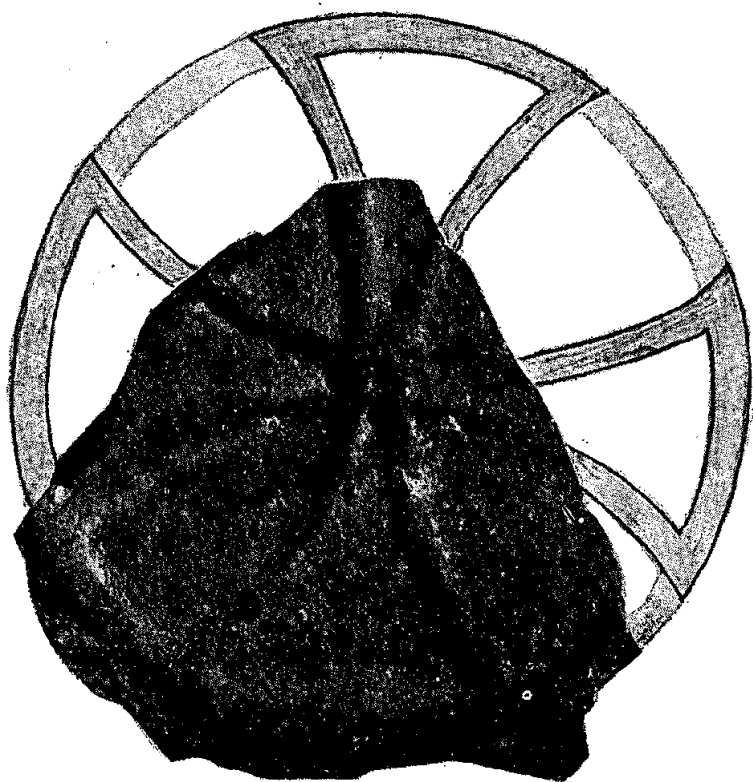
Сл. 22. Калемаста цев (пећњак?)

Fig. 22. Tuyau en bobine (de fourneau?)

Фрагмент дна суда (сл. 23), грубе фактуре, дебљине 7 mm, очуване величине 4 X 3,7 cm, инв. бр. 212, ката 99,25 — 99,15 m, украшен је са спољне стране представом малтешког крста у кругу.

Од керамичког украса у виду четворолиста са фасаде можда средњовековне цркве, сачувани само делови два листа величине 4,5 X 4,5 cm, инв. бр. 294, ката 98,90 m. Светлоружичасте боје.

Сл. 23. Фрагмент дна керамичког суда

Fig. 23. Fragment du fond d'un pot en céramique

Стакло

Од мноштва ископаних, издвојили смо фрагменте двеју чаша од плавичастог стакла, ката 98,90 — 98,75 m:

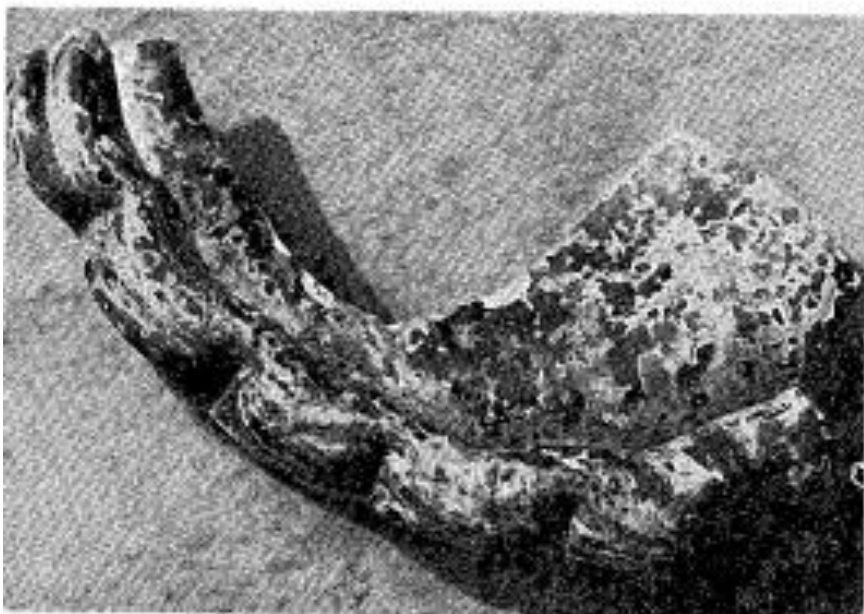
Фрагмент дна чаше (сл. 24), дебљине 2,5 до 4 mm, очуване величине 4,5 X 4,5 cm, реконструисани пречник дна око 9 cm, инв. бр. 223. Дно је оивичено низом испупчења изведених усецањем пластичне врпце.

Фрагмент дна чаше (сл. 25), дебљине 2,5 до 4 mm, очуване величине 4x8 cm, реконструисани пречник дна око 9 cm, инв. бр. 224. Дно је оивичено низом испупчења изведених усецањем пластичне врпце, на којој је још једна тања пластична врпца.

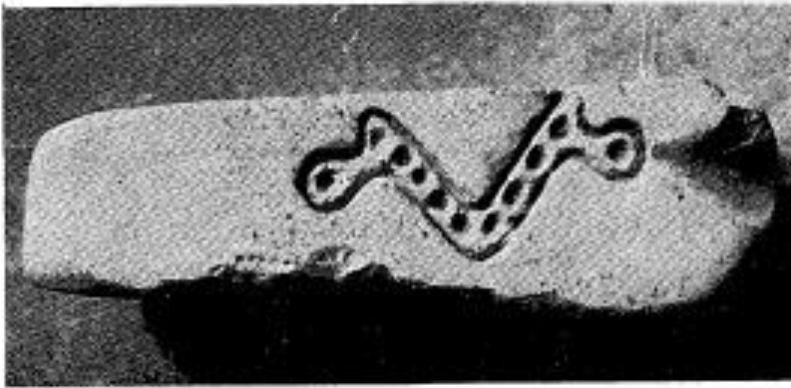
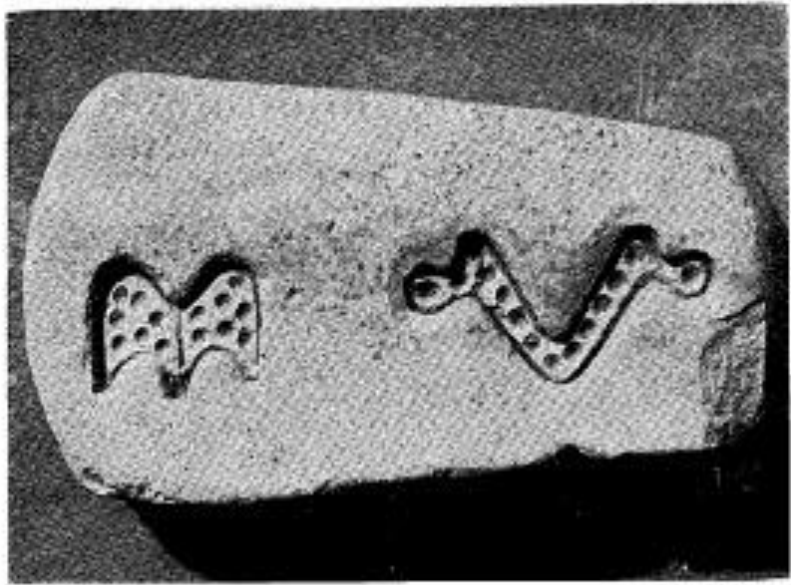
Сл. 24. Фрагмент стаклене чаше

Fig. 24. Fragment d'une coupe en verre

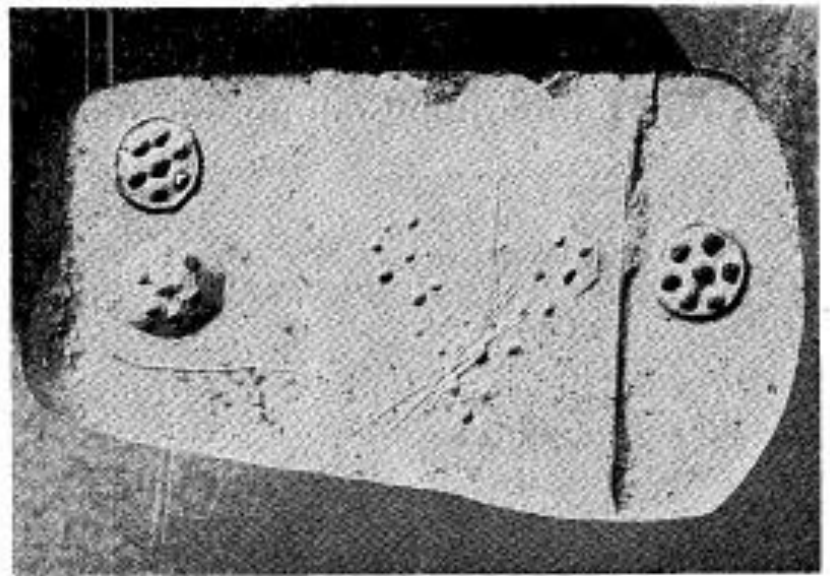
Сл. 25. Фрагмент стаклене чаше

Fig. 25. Fragment d'une coupe en verre

Камен

Калуп за изливање металних украса, вероватно за кајш (сл. 26 а—с), лапорасте кречњак (?) светло жуте боје, дебљине 1 до 1,5 cm, површи-

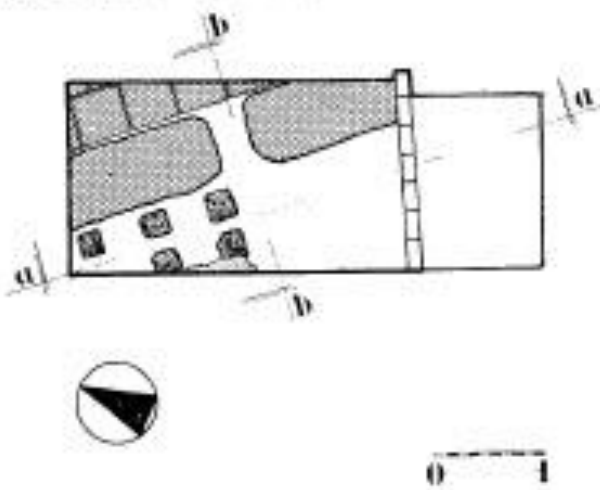

Сл. 26. Калуп

Fig. 26. Moule

не 6,5 x 2,8 до 3,6 cm, инв. бр. 284, кота 99,15 m. Има изглед кружног исечка размакнутих кракова. На једној од две веће стране, налазе се два удубљења покривена убодима, једно слично слову V, друго слову M. На супротној страни, три удубљена кружића покривена убодима и убоди који образују слово V. На једној од бочних страна поново удубљење слично слову V. То што је нађен у слоју мрке земље, непосредно изнад римског слоја, упућује на време сеобе народа као могуће, мада сама стратиграфија на овом локалитету није баш поуздан ослонац.

СОНДА III (сл. 27)
(у згради бр. 14)

Сл. 27. Сонда III, основа и пресеци

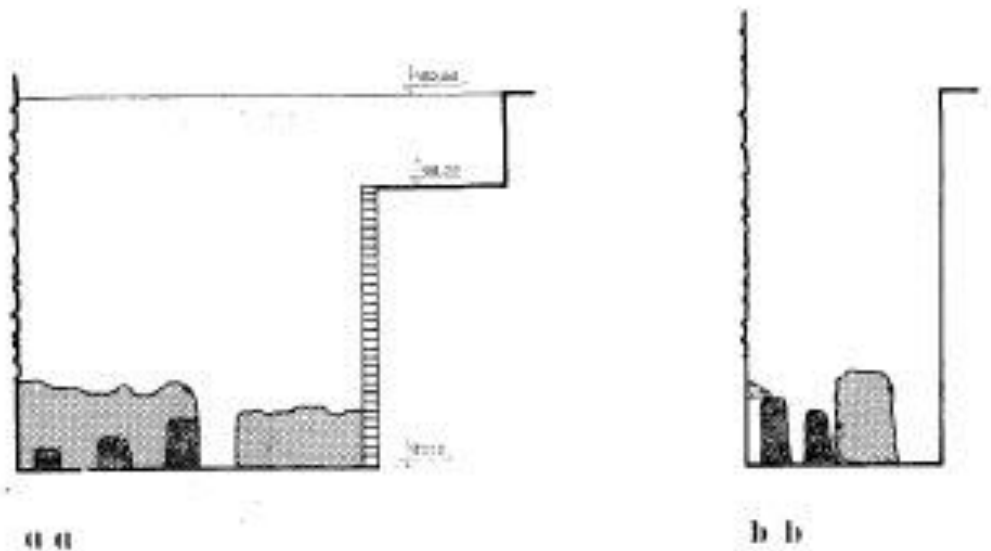

Fig. 27. Sonde III plan et coupes

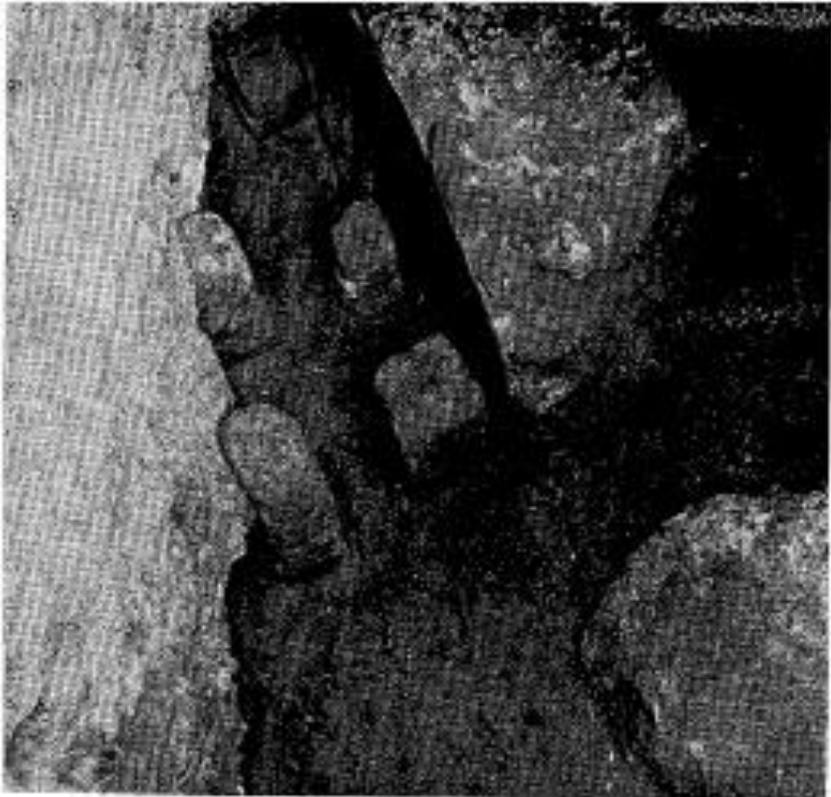
Ова сонда, површине 3 X 1,75 m, дубока је 5,5 m од затеченог нивоа, а 3,5 m од пода зграде бр. 14 (кота 100,60 m). У ова 3,5 m, пет је слојева: жута глинаста земља у слоју дебљине око 1,20 m (до коте 99,40 m), мрка земља у слоју дебљине око 0,50 m (до коте 98,90 m), црна земља у слоју дебљине око 0,70 m (до коте 98,20 m), шут помешан са црном земљом у слоју дебљине око 1,10 m и 3 cm танак слој гара (до коте 97,10 m, на којој је римски под).

Грађевина

Откривени су делови двеју одаја и део зида између њих — у северној одаји је под од опека, у јужној ступчићи хипокауста, на зиду је отвор за ложиште хипокауста (praefurnium, сл. 28). Од јужне одаје, откривена су, упоредо са зи-

дом, два низа од по три ступчића, и то је између ступчића једног низа размак исти као у сонди V — 40 cm — док је размак између ова два низа међу собом упола мањи и износи 20 cm (вероватно су ивични низови ступчића приближени, јер је оптерећење на ивицама одаје било веће). Од ових ступчића, само један је од опека, 19 X 19 cm, остали су камени, али исте величине. Одаја којој припада под од опека, била је ложионица. Зид је у техници opus incertum или opus mixtum: језгро од трпанца, лице од неправилно ломљеног камена слаганог у малтеру, па премазано дебелим слојем хидрауличног малтера.

Оријентација грађевине у овој сонди иста је као и грађевине у сонди V, иста је и дубина римског пода.

Сл. 28. Сонда III, зид пресечен ложистем и хипо-
кауст у јужној одаји

Fig. 28. Sonde III. Mur coupé de foyer et l'hypo-
causte dans la chambre au sud

Новац

Галијен (сл. 29),¹⁵ окрњен по ивици, те недостаје део са
ознаком ковнице, посребрена бронза, пречник 1,9 cm,
дебљина 1,5 mm, инв. бр. 250, кота 99,33 m.

Сл. 29. Галијен, мала бронза

Fig. 29. Galien, petit bronze

Сл. 30. Валенс, мала бронза

Fig. 30. Valence, petit bronze

Аверс: (IMP) GALLIE(NUS) PF (AVG), попрсје с десна,
у палудаментуму, са зракастом круном.

Реверс: VIR(TVS AVG), Марс стоји ослоњен на штит и
копље.

Валенс (сл. 30),¹⁶ ковница Рим (?), посребрена бронза,
пречник 1,9 cm, дебљина 1 mm, инв. бр. 254, кота 98,20
m.

Аверс: DN VALENS PF ..., попрсје с десна, у
палудаментуму, овенчан.

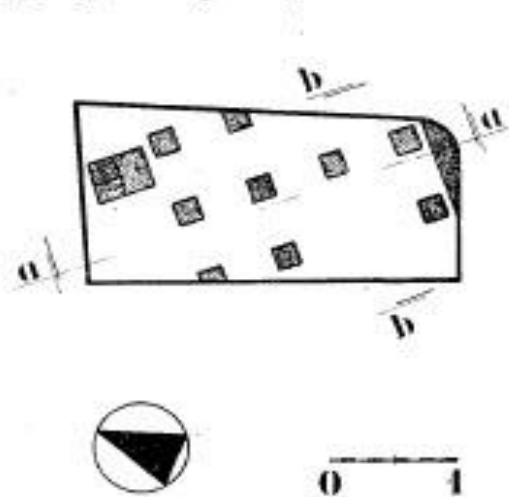
Реверс: SECVRITAS REIPVBLICAE, Викторија са
палмом и венцем, испод црте? R PRIMA (Roma
officina prima) Између 364. и 367. године.

Керамика

Преовлађују фрагменти обичне, атипичне римске
керамике, доста је и калемастих цеви, затим кровне,
зидне и подне опеке, као и оне од ступчића хипокауста,
неке и са жигом легије IV Флавије Феликс.

¹⁵ RIC IV—V, бр. 181 и 301; A. Seaby, *Roman Silver
Coins*, vol. IV, Gordian III — Postumus, London, 1971,
108, бр. 1288. ¹⁶ RIC IX, 120, бр. 17 b.

СОНДА II (сл. 31)
(у згради бр. 14)

Сл. 31. Сонда II, основа и пресеци

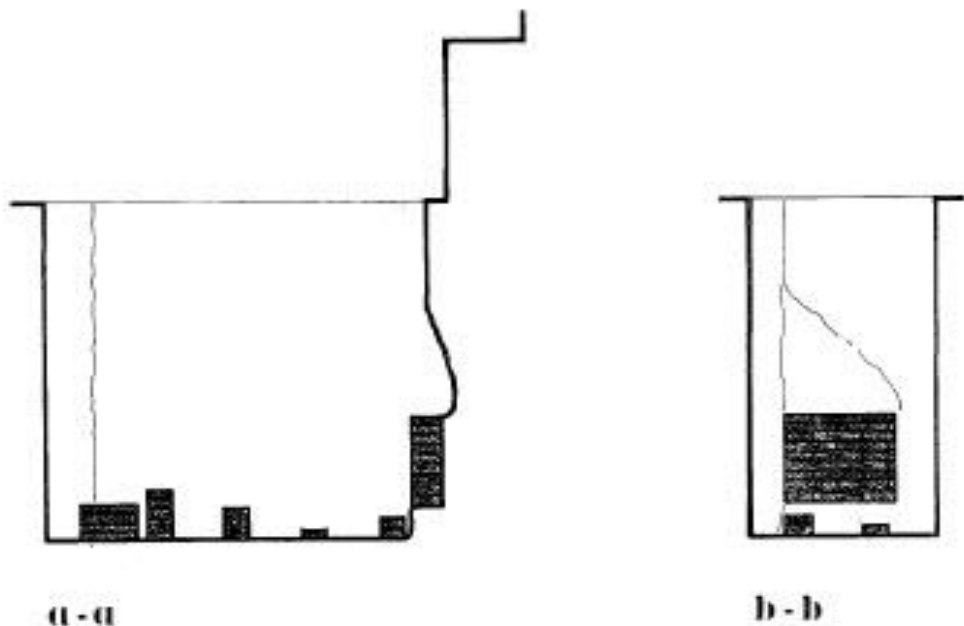

Fig. 31. Sonde II, plan et coupes

Површина сонде је 2,65 X 1,35 m, дубина 5,5 m од затеченог нивоа, а 3,5 m од пода зграде бр. 14 (кота 100,60 m). У ова 3,5 метара, четири је слоја: жута глинала земља у слоју дебљине око 0,90 m (до коте 99,70 m), мрка земља у слоју дебљине 0,70 m (до коте 99,00 m), црна земља у слоју дебљине 1,40 m (до коте 97,60 m) и шут у слоју дебљине око 0,50 m (до коте 97,10 m, на којој је римски под).

Грађевина

И овде је откривен хипокауст, и то у делу пода који не додирује ниједан зид просторије, већ је негде са њене средине. На подлози од хидрауличног малтера, ступчићи-носачи пода, по три

у четири реда, распоређени су на сваких 40 cm и изведени од квадратеих опека — исто као и у сонди V. Исто су и оријентисани. Неке опеке са ових ступчића носе и жиг Легије IV Флавије Феликс. Ископано је и мноштво калемастих цеви које припадају уређају за грејање. У југоисточном углу сонде, налази се зид у коме су римске опеке везане блатом. Очигледно познији је, можда из времена сеобе народа.

Метални предмети

Пређица за кајш (сл. 32), бронза, изливена, масивна, дебљине 0,7 до 1,5 cm, дужине 3,3 ширине 3,5 cm, инв. бр. 252, кота 99,00 m, Срцолика, отвор јајаст, величине 2,6x2,2 cm, део на коме је трн, стањен је. Трн, благо извијен, украшен је на делу уз петљу утиснутим кружићем и попречним цртама, по две са сваке стране. Проф. Др Јован Ковачевић сматра да је ова пређица визиготска.¹⁷

Керамика

У два доња слоја, сем мноштва фрагмената обичне, атипичне римске керамике, ископано је и доста фрагмената грубе, тзв. словенске керамике, украшене таласастом линијом или убодима ноктом.

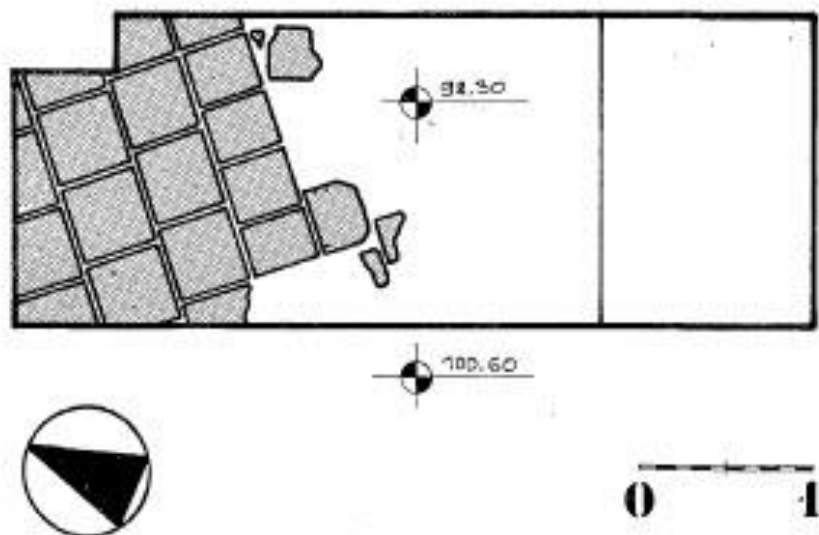
¹⁷ Упор. германске пређице из V—VI века (Ј. Ковачевић, *Сеоба народа, археолошки налази Југословенског подунавља*, Земун 1962): стр. 11 (сл. 8), стр. 50 (сл. 4), стр. 57 (сл. 1), стр. 105 (сл. 8), стр. 117 (сл. 5), стр. 120 (сл. 1) и таб. VII/1). Има сличности и са пређицама из Ражња које су датоване новцем на крај IV века (А. Јуришић, *н. д.*, сл. 15/2 и 3).

Сл. 32. Пређица за кајш

Fig. 32. Boucle pour la ceinture

СОНДА I (сл. 33)
(у згради бр. 14)

Сл. 33. Сонда I, основа
Fig. 33. Sonde I, plan

Сонда површине 3,20x1,70 m, дубока је 4,30 m од затеченог нивоа, а 2,20 m од пода зграде бр. 14 (кота 100,50 m). У ова 2,20 метра, три је слоја: жута глинала земља у слоју дебљине око 0,35 m (до коте 100,15 m), мрка земља у слоју дебљине око 0,50 m (до коте 99,65 m) и црна земља у слоју дебљине око 1,35 m (до коте 98,30 m, на којој је римски под).

Грађевина

Око метар и двадесет изнад римских подова у претходне три сонде, откривен је део римског пода од опека, и то опет део са средине просторије (сл. 34). На овом делу пода, пет је редова од по пет опека. У четири реда, формат опека је 44x44 cm, а у једном реду 47x33 cm. Да ли овај под стоји на хипокаусту, нисмо утврдили, јер нисмо хтели да га проваљујемо, а за проширење сонде није било средстава. Одговор на то питање пружиће даља ископавања. У шуту је нађена једна квадратна опека од ступчића хипокауста са жигом легије IV Флавије Феликс.

Сл. 34. Сонда I, под од опека

Fig. 34. Sonde I, pavement en briques

Новац

Констанције II (сл. 35),¹⁸ ковница Сисција, посребрена бронза, пречник 1,9 cm, дебљина 1,0 mm, окрњених ивица и излизан, инв. бр. 241, кота 98,95 m.

Аверс: .. CONSTANTIVS PF AVG, попрсеје с десна, у палудаментуму, овенчан.

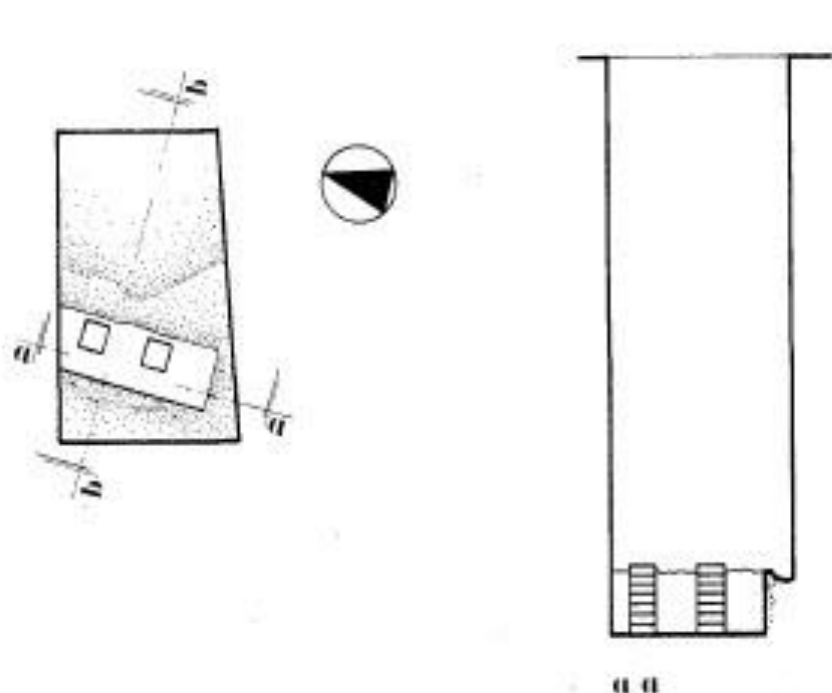
Реверс: ? FEL TEMP REPARATIO, цар убија палог непријатеља, испод црте ISIS.

Између 351. и 354. године.

¹⁸ LRBC II, између бр. 1209 и 1212.

СОНДА VII (сл. 36)

(на тротоару уз југозападни угао библиотеке)

Сл. 36. Сонда VII, основа и пресеци

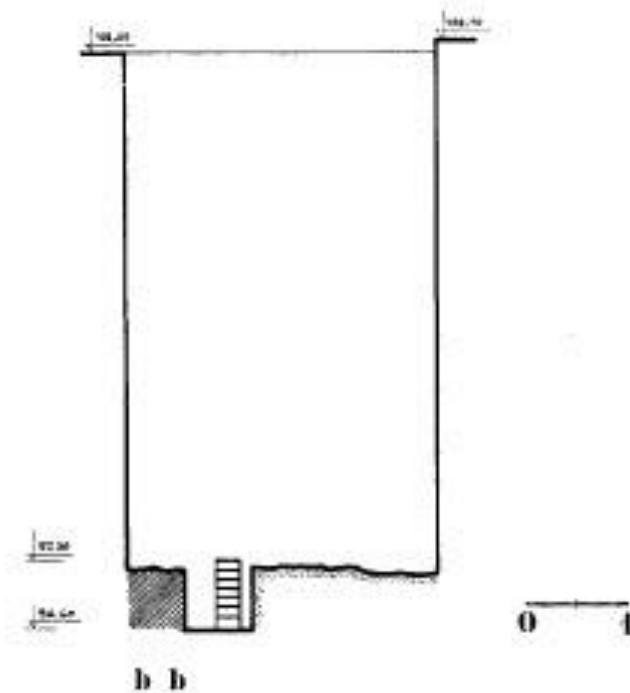

Fig. 36. Sonde VII, plan et coupes

Ова сонда, површине 2,85x1,75 m, дубока је 5,5 m од данашњег тротоара. На овом месту, тротоар је метар и по изнад подова у згради бр. 14, док је римски под ископан испод тротоара пола метра испод римских подова у сондама II, III и V у згради 14, што показује да је у римско доба терен био нагнут на супротну страну — од севера ка југу — а не као данас, од југа ка северу, вероватно зато што су културни слојеви неједнаке дебљине. Тако је овде културни слој два метра дебљи од оног у наведеним сондама. У ових 5,5 метара (од коте 102,10 m, на тротоару), шест је слојева: жута глинаста земља у досад најдебљем слоју од око 1,40 m (до коте 100,70 m), светло мрка растресита земља у слоју дебљине око 1,30 m (до коте 99,40 m), поново глинаста жута земља у слоју дебљине 0,90 m (до коте 98,50 m), црна земља у слоју дебљине 0,60 m (до коте 97,90 m), црвено мрка земља у слоју дебљине 0,40 m (до коте 97,50 m) и шут помешан са земљом у слоју дебљине 0,90 m (до коте 96,60 m, на којој је римски под).

Грађевина

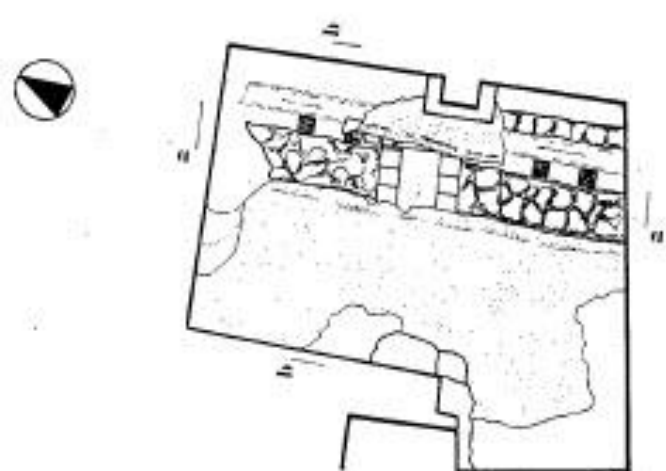
И у овој сонди откривен је под римске грађевине, а ниједан зид — очигледно, опет смо на средини просторије. Од овог пода, сачуван је набој помешан са кречом на коти 97,30 m, и у њега усечен топлотни канал, чије је дно 70 cm ниже. Канал се овде и завршава, а истиче из неископаног дела на северној страни, испод чеоног крила библиотеке. Од низа ступчића у овом каналу хипокауста, откривена су три. Начињени су од опека формата 25x25 cm — дакле, знато већих но што су опеке у осталим ступчићима. Правац канала одступа од правца који има римска грађевина у сондама I, II, III и V, а подудара се са правцем римске грађевине у сонди IV.

Фрагменти фресака

У шуту који је испуњавао топлотни канал, ископано је десетак фрагмената фресака мрке, црвене и беле боје, инв. бр. 365 и 367.

Метал

Гвоздени ексер са бакарном главом, инв. бр. 366.

Сл. 37. Сонда IV/1 и IV/2, основа и пресеци

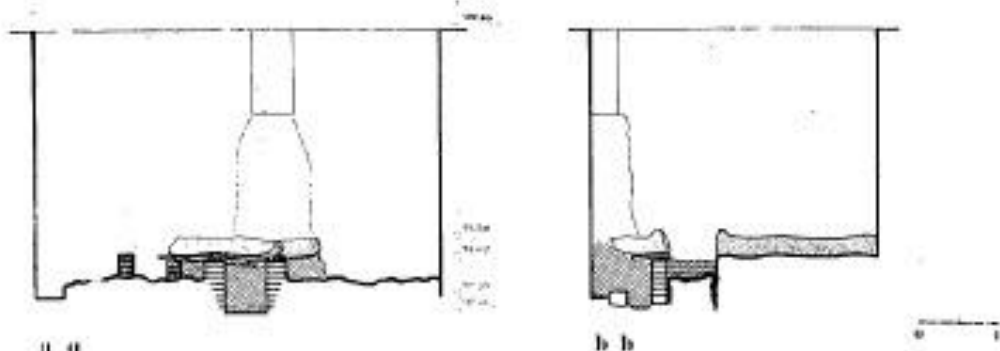
СОНДА IV/1 и IV/2 (сл. 37)
(у часном делу библиотеке)

Fig. 37. Sonde IV/1 et IV/2, plan et coupes

Ова сонда је постављена у ров од бензинског танка, којим је на овом месту под библиотеке већ био проваљен. Површина сонде је 5,20X 4,5 m, дубина 5 m од нивоа терена пре ископавања библиотеке године 1976, а 3,20 m од пода библиотеке (кота 100,80 m). У та 3,20 метра, четири је слоја: жута глинаста земља у слоју дебљине 1,60 m (до коте 99,20 m), чији је горњи метар уништен ровом овог танка, црно мрка земља у слоју дебљине 0,50 m (до коте 98,70 m), црна растресита земља помешана са шупом у слоју дебљине 0,40 m (до коте 98,30 m, на којој је под римске зграде), а на месту поваћеног зида и у шупљини хипокауста, ископан је шут у слоју дебљине 0,70 m (до коте 97,60 m, на којој је малтерна подлога ступчића хипокауста).

Грађевина

Откривени су подови двеју одаја и зид између њих пресечен каналом (сл. 38). У источној одаји, под је на хипокаусту, у западној на чврстој подлози, земљи, оба пода су у истој равни. Од пода на хипокаусту, сачувана су четири слоја — опеке са две повијене наспрамне ивице премештавају размак између ступчића, на њима је слој малтера, па опеке мање и равне, и, на крају, дебели слој хидрауличног малтера, на коме је тек могао бити под у правом смислу речи — од мозаика, плоча или нечег другог — али није сачуван на делу откривеном у овој сонди. Од хипокауста је сачуван ивични низ ступчића и уз њега прислоњен канал (одводни ?), који се улива у други, шири, што истиче према западу, пролази кроз зид и залази под западну одају. У западној одаји, дебели слој хидрауличног малтера, исти као онај горњи у источној одаји. Зид између ове две одаје, извађен је до равни малтерне подлоге за ступчиће хипокауста, те слој ломљеног камена и малтера, први који је остао поштеђен, пружа само изглед зида на његовом хоризонталном пресеку.

Сл. 38. Сонда IV/1 и IV/2, поглед са запада

Fig. 38. Sonde IV/1 et IV/2, vue de l'ouest

Фрагменти фресака

Велика количина ових фрагмената нађена је у шуту, на месту поваћеног зида. Претежно су црвене боје, затим окер, зелене, беле и црне (мрке), а неке покрива чисто злато.

Фрагмент фреске покривен чистим златом, очувана величина 6x6 cm, инв. бр. 313, кота од 98,30 до 97,60 m, у шуту, на месту поваћеног зида.

Стакло

Дугмасто плаво стакло, инв. бр. 348.

Керамика

Сем обичне, римске, ископано је доста фрагмената грубе, такозване словенске керамике, и једна црепуља, инв. бр. 338, а, б, што значи да су ту пребивали и Словени.

СОНДА VI

(у крилу библиотеке)

Ова сонда је, такође, постављена у ров од бетонског танка, којим је и ту под био проваљен. Сонда, површине 3x2, дубока је 5,80 m од равни пре ископавања библиотеке године 1976, а 4 m од пода библиотеке (кота 100,80 m). У ова четири метра, уочена су три слоја: црна земља у слоју дебљине 0,65 m (до коте 99,15 m, на којој је танак премаз кречног малтера, можда под) мрка земља у слоју дебљине 0,45 m (до коте 98,70 m, на којој је још један премаз кречног малтера, можда опет под) и мрка песковита земља у слоју дебљине 1,90 m (до коте 96,80 m), која је стерилна у погледу римског материјала, али је нађено нешто преисторијског: неколико силекса и један фрагмент камене секире (сл. 39), инв. бр. 305.

У овој сонди, нису нађени остаци римске, нити било које друге грађевине. Зато смо могли несметано да копамо дубље и да нађемо остатке старијих култура.

Керамика

У слоју црне земље, ископано је доста фрагмената грубе словенске, а још више фине римске

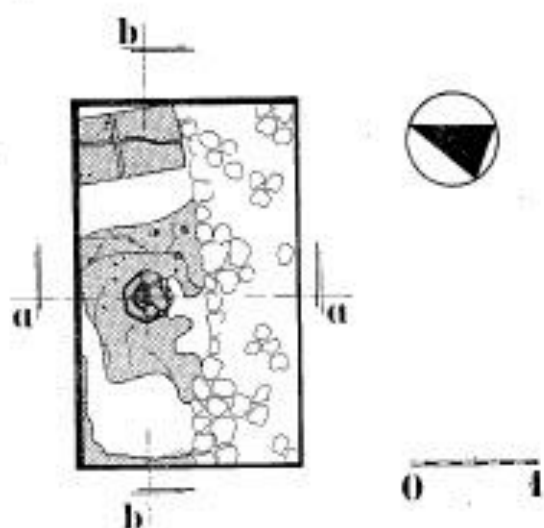
Сл. 39. Фрагмент камене секире

Fig. 39. Fragment d'une hache en pierre

керамике, као на пример фрагменти жишка, инв. бр. 289 а, б, кота 99,25 — 99,15 m.

Стакло

С слоју црне земље, ископана су два фрагмента гривне, инв. бр. 277, кота 99,80 — 99,25 m.

СОНДА VIII (сл. 40)
(у згради бр. 16)

Сл. 40. Сонда VIII, основа и пресеци

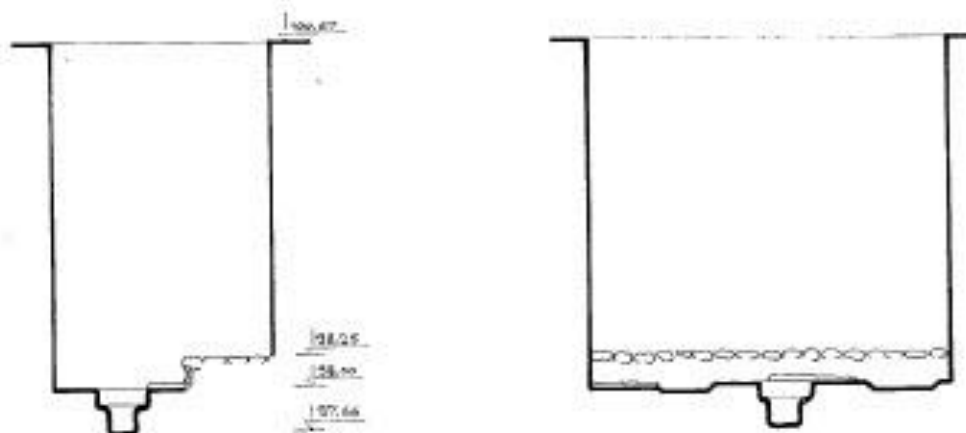

Fig. 40. Sonde VIII, plan et coupes

Сонда површине 3x2 m, дубока је 5,20 m од затеченог нивоа (ниво рушевина из прошлог рата), а 2,70 m од пода зграде бр. 16 (кота 100,70 m) до слоја лепа неке, можда словенске, куће. У ова 2,70 метра је четири слоја: жута глинаста земља у слоју дебљине око 0,80 m (до коте 99,90 m), црна растресита земља у

слоју дебљине око 0,30 m (до коте 99,60 m), црвенкасто црна цемља (од zdroбљеног лепа) у слоју дебљине око 0,90 m (до коте 98,70) и сивкаста земља (од малтера са сивкастим песком) у слоју дебљине око 0,70 m (до коте 98,00 m, на којој је под од лепа).

Сл. 41. Сонда VIII, слој лепа и слиеник (?)

Fig. 41. Sonde VIII, couche de crépis et évier (?)

Сл. 42. Део стуба

Fig. 42. Partie de colonne

Грађевина

Слој лепа, можда, словенске куће (сл. 41) зауставио је копање на коти 98,00 m, око 90 cm изнад римских подова у сондама II, III и V. Римској грађевини вероватно припада део стабла стуба, који је ту у секундарном положају. Завршен је профилем на једном крају (сл. 42), дужине 1,20 m, пречника 41 cm, од трошног ташмајданског камена, инв. бр. 350, кота 99,00 m.

Новац

Валенс (сл. 43), одсечак нечитак: ковница Тесалоника или Сисција излизан је, те не може ни каталошки да се одреди, посребрена бронза, пречник. 1,7 cm, дебљина 2 mm, инв. бр. 351, кота 98,80 m.

Аверс: DN VALENS PF AVG, попрсеје с десна, у палудаментуму, овенчан.

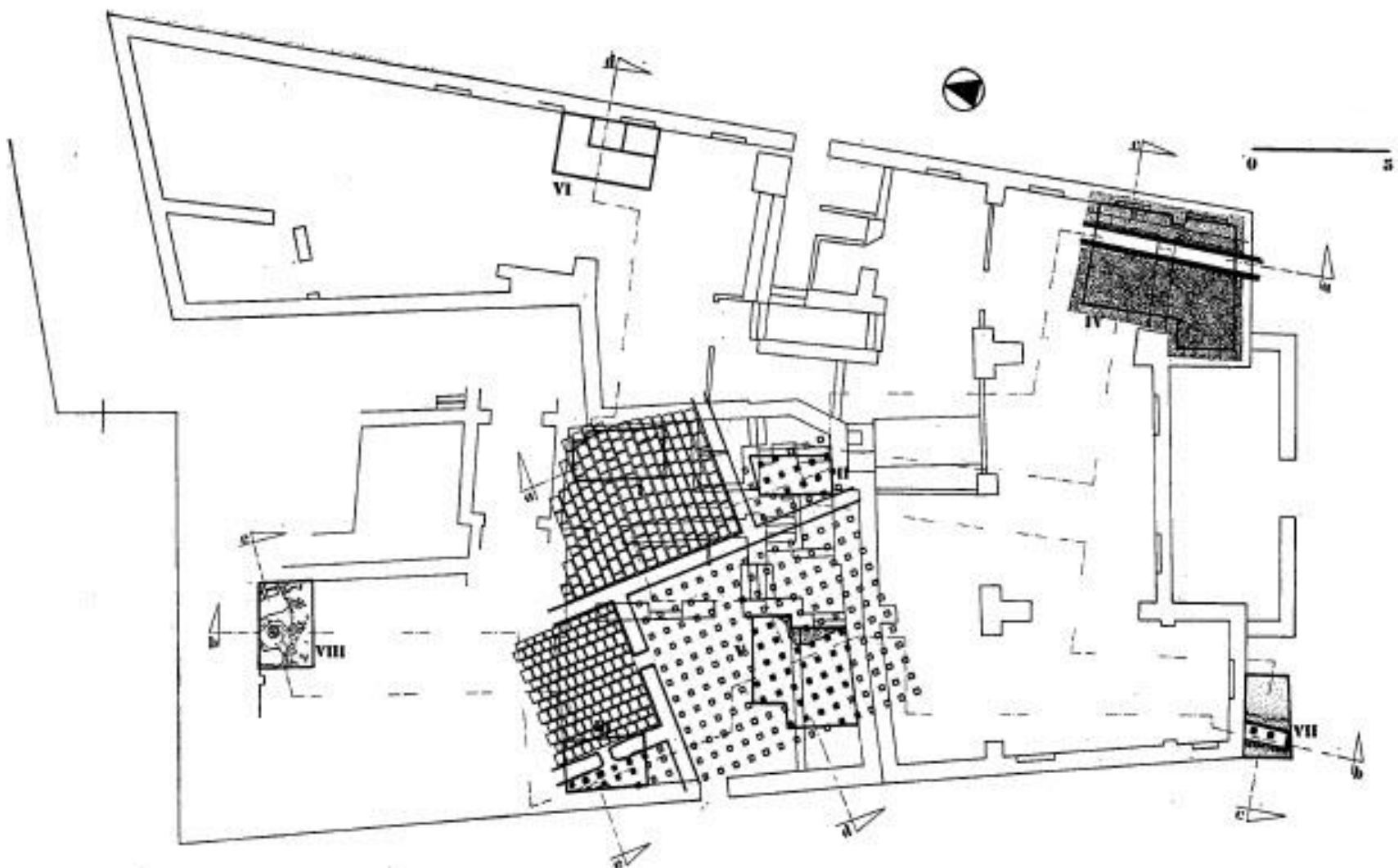
Реверс: GLORIA ROMANORYM, цар држи заробљеника, испод црте TES или SIS (нечитак одсечак).

Керамика

Осмоугаона циглица од пода, инв. бр. 353, кота 98,90 — 98,80 m

Фрагмент зидне опеке са жигом легије VII Клаудије: LEG(IO) VII CL(AVDIA),¹⁹ очуване величине 28x19 cm, дебљина 5,7 cm, инв. бр. 357, кота 98,70 — 98,45 m.

Сл. 44. Једна од могућих реконструкција основе дела римске грађевине

Fig. 44. Une des reconstitutions possibles du plan de l'édifice romaine

Римска грађевина

Шта је била и када је саграђена. Покушај повезивања делова грађевине из четири међу собом најближе сонде

Од римске грађевине, откривено је осам делова подова и два дела зидова. Од подова, пет их је на хипокаусту, а три на чврстој подлози. Четири од њих осам леже на истој равни — на коти 97,10 m, један је нижи пола метра (кота 96,60 m), а три су виша метар и двадесет (кота 98,30 m). Да ли су у питању три грађевине или ове разлике треба приписати само неравном и стрмом тлу, не знамо. Пет подова из четири међу собом блиске сонде — I, II, III и V — могу бити из четири или пет просторија (сл. 44 и 45). Из четири би били, ако су подови у сондама II и V из исте просторије. Иначе, били би из пет просторија. У сонди III је, да подсетимо, са једне стране зида са ложиштем, под на хипокаусту, а са друге под без хипокауста у равни подлоге испод ступчића, што значи да је у овој одаји била ложионица.

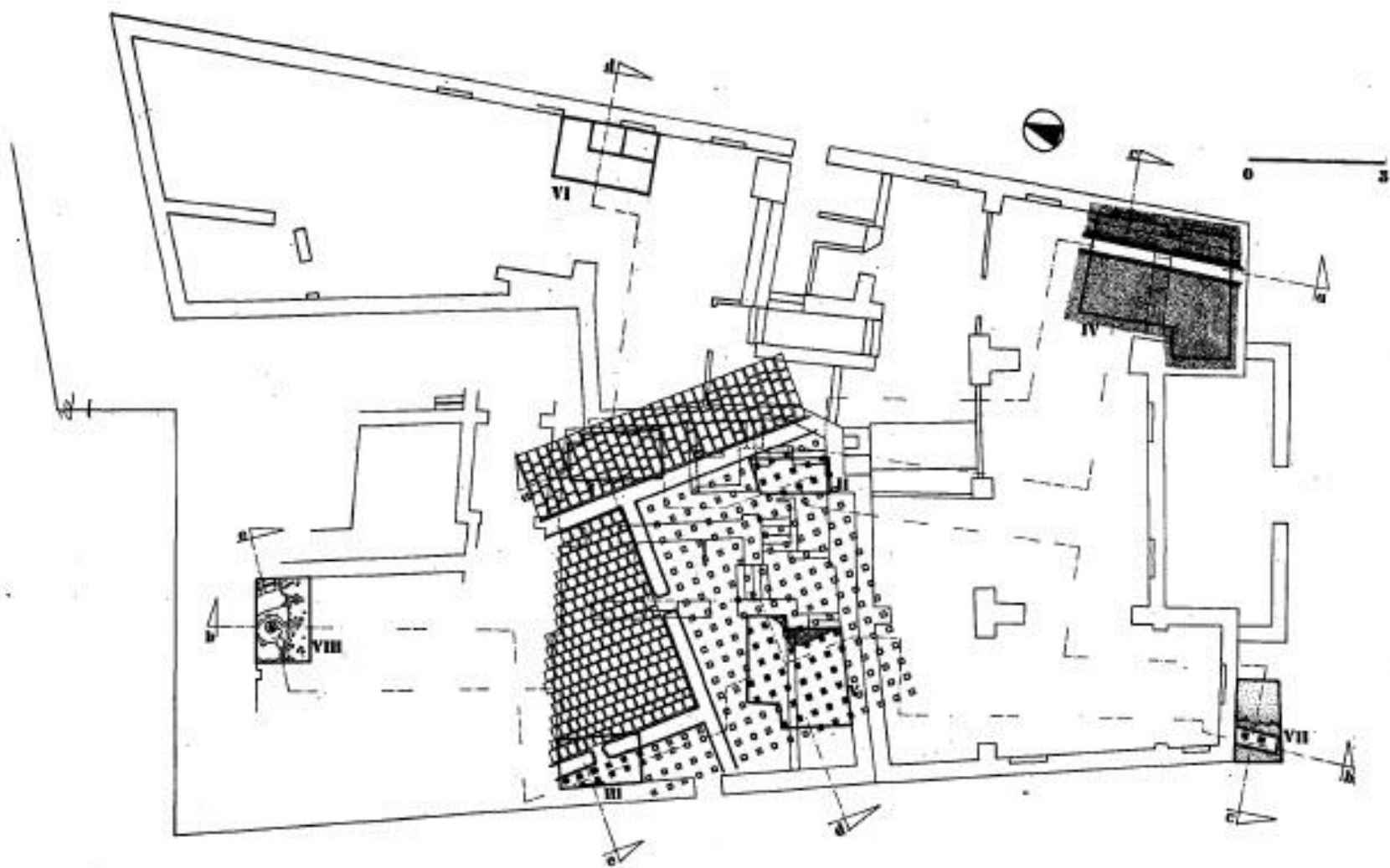
Делови зграде у сондама IV и VII сувише су удаљени и међу собом и од делова у осталим сондама да би могли да се повежу. Очигледно је само да је топлотни канал у сонди VII један од „капиларних“ завршетака овог система за грејање.

Хипокауст најчешће служи за централно грејање купатила. Али, у овим крајевима, где су

зиме хладне и дуготрајне, хипокаустом су се загревале и друге велике и репрезентативне грађевине, палате на првом месту. Несумњиво, ово је била раскошна грађевина великих размера. Фреске, делом чак и позлаћене, на њеним зидовима, а мозаици одличне израде на подовима, сведоче о њеном некадашњем сјају. То што се сандама наилазило више на подове него на зидове, ако није случајно, значило би да су одаје простране. Размак од преко 30 метара између крајњих сонди са хипокаустом, указивао би да је и сама грађевина пространа, уколико нису у питању две грађевине, па и више њих. Због свега тога, чини нам се вероватније да је ово палата, него да је купатило. Но, шта је од тога двога, или је пак нешто треће, видеће се тек када се ископа.

Опеке са жигом легије IV Флавије Феликс уграђене су у ступчиће хипокауста и зидове ове грађевине. Само једна од ископаних опека носи жиг легије VII Клаудије, и та је зидна. Легију IV Флавију основао је цар Веспасијан 70. године и дао јој атрибут Феликс, који ће она носити све до Хадријановог доба.²⁰ Године 86, ова легија пребачена је на Дунав. Од када је у Сингидунуму, тачно се не зна — да ли од 89. године, по напуштању Виминацијума, или од 107. године, по завршетку дачких ратова, или од Хадријанове владе почев, после 117. годи

²⁰ A. Milošević, *Roman Brick Stamps from Sirmium.*, Sirmium I, Beograd 1971, 98.

Сл. 45. Друга од могућих реконструкција основе дела римске грађевине

Fig. 45. Une autre des reconstitutions possibles du plan de l'édifice romaine

не.²¹ Формула за назив ове легије у жигу на наведеним опекама из Сингидунума, једна је од најранијих — са краја I или почетка II века. Зграда зидана овим опекама морала би бити из истог времена. Сем тога, ова рана формула у називу легије IV Флавије, уграђена у једно

здање у Сингидунуму, говори и у прилог ранијем датуму доласка ове легије у Сингидунум.

И формула жига легије VII Клаудије, такође је рана,²² те и она упућује на најраније могуће време грађења — на крај I или почетак II века.

Споменици ближе и даље прошлости Београда

Изнад римског, а испод данашњег, откривено је још неколико зграда у слојевима: слој лепа и сливник (?) припадају, можда, словенској кући (уп. сл. 41). Дубок темељ неке веће зграде, грађен каменом, излио се делом у шупљину хипокауста (уп. сл. 13), што показује да је под на ступчићима био цео у време када је темељ прављен. Зид саграђен од тесаника и опека комбиновано, са растеретним луцима од опека, делом постављен и на овај темељ, такође је припадао некој већој згради. И, као најпознији, рустични зид од камена и блата (уп. сл. 4) у слоју са мноштвом фрагмената турске керамике и лула, као и аустријске и друге европске керамике, и са новчићем Леополда I аустријског из 1686. године. Керамика, фајанса и други покретни предмети, нађени у великим количинама, нису обухваћени овим радом. За разлику од споменика антике, познатих и признатих вредности, споменике ближе и даље прошлости Београда тек треба процењивати, за њих тек треба тражити и наћи место у историји културе и цивилизације, које им припада. То је разлог више да се истражује.

Положај Косанчићевог венца: на стени, окомитој и 30 метара високој, изузетан је у пределу вароши. Такав видик са неприступачног места давао је предности и у рату и у миру ономе ко га је држао. Зато овај локалитет треба уврстити међу најзначајније на целом налазишту, као што су они на главним улицама — карду и декуманусу, форуму и градским капијама.

Сем угрожености и значаја, и могућност коришћења откривених споменика налаже да се овај локалитет потпуно ископа и сви споменици открију, како би могли да се укључе у предстојеће уређење Косанчићевог венца као културно историјског језгра Београда, заједно са већ ископаним меморијалним спомеником за изгорелу библиотеку на површини локалитета.

²¹ М. Mirković, *н.д.*, 29—30.

²² Ова формула сматра се старијом (А. Milošević, *н. д.*, 100, варијанта 1). Исто као легија IV Флавија, и легија VII Клаудија представља сталну мезијску легију. Њено седиште је у Виминацијуму од 65. године.

L'ancienne Belgrade qui s'étend du Kalemegdan jusqu'à la Place de la République, se dresse sur un riche site archéologique. Les vestiges des villes antérieures s'y superposent en plusieurs couches: de Singuidunum romaine et de la ville médiévale serbe, turque et postérieure. La ville romaine était une colonie, ce qui est le rang le plus haut possible. Les autres villes n'étaient pas de moindre importance. Malheureusement, ce site archéologique n'est pas encore exploré, les monuments reposent profondément sous terre.

Sur la place qui mesure 1000 m² environ, on a fouillé huit sondes, de 70 m² en tout ou 7% (fig. 1, 2). On est arrivé en profondeur jusqu'aux pavements romains, qui sont à 2,5—3,5 m audessous de la rue actuelle.

Mosaïque. Les 130 fragments d'une mosaïque romaine ont été utilisés pour le remblai sous un pavement récent du béton dans la maison № 14 (fig. 4). D'après la reconstitution expérimentale que nous avons proposée (fig. 11), une bande de raccord en «terrazzo» faite d'éclats de marbre noir (fig. 5), entourait le champ rectangulaire ou carré (fig. 6, 7); les motifs géométriques (fig. 8) et floraux (fig. 9) en «opus tessellatum» et les surfaces entre elles en «terrazzo», décoraient ce champ, leurs cubes et éclats de marbre sont en trois couleurs — blanc, noir et rouge. C'est une mosaïque de bonne qualité tant artistique que technique. Les exemples italiens et galloromains en «terrazzo» monochrome, sont datés du Ier siècle de notre ère, ceux à bande de raccord en «terrazzo» sont encore plus anciens. D'autre part, ce n'est qu'au commencement du IIe siècle que Singuidunum est

fondé comme municipium. Par la suite, cette mosaïque ne peut pas être antérieure à la première moitié du IIe siècle.

Monnaies. — De petites pièces de monnaie en bronze ont été découvertes: une parmi elles, de Galien (fig. 29), deux de Constantius (fig. 15, 35), trois de Valens, (fig. 16, 30, 43), et une de Valentinien (fig. 14).

Edifice. — Les parties de huit pavements et de deux murs ont été découvertes à trois niveaux différents. Parmi les pavements, cinq sont sur l'hypocauste (fig. 13, 28, 31, 36, 38), dont le praefurnium coupe un mur (fig. 28), tandis que le canal thermique à l'extrémité opposée (fig. 36) termine le système de chauffage. Les fresques, en partie dorées qui recouvraient ses murs et les excellentes mosaïques sur ses pavements sont les témoins de son éclat de jadis, tandis que la distance entre les parties extrêmes du hypocauste indique son ampleur, à moins qu'il ne soit ici question de deux édifices ou même de plusieurs.

Les briques provenant des piliers de l'hypocauste et des murs portent l'estampille de la légion IV Flavia Felix, dont la formule est parmi les plus anciennes, datant de la fin du Ier ou du commencement du IIe siècle. L'édifice fait de ces briques doit être, sans aucun doute, de la même époque, — en ce cas, ce serait le commencement du IIe siècle.

De quoi s'agit il — est-ce que ce sont des thermes ou bien un autre édifice grand et représentatif, un palais par exemple, y'a-t-il un seul édifice ou bien deux ou même plusieurs — on ne peut pas dire avant les fouilles archéologiques.